

Le champ freudien

Collection dirigée par Jacques Lacan

© 2000 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 247: 391–397

de même auteur :
 Education Incomplète
 Le Psychisme, son "Dev" et la Psychanalyse
 L'Enfant, sa "Ménade" et ses Autres
 L'Enfant artiste et sa Mère

G. Marnett
 1997 *New England Journal of Medicine*
 336: 1333-1334

Department of Health and Human Services
Administration on Aging

P. Auerbach
J. C. Gentry
S. R. Hunsaker
L. J. W. J.

Copyright © 2004
Lippincott Williams & Wilkins
All rights reserved.

de même pour
la population dans
une zone donnée
avec la population
de la Province de
la Colombie.

Postmodern kärlek

Per Magnus Johansson

Kärleken i det postmoderna samhället, vad finns att säga om den? Frågan är naturligtvis oändligt omfattande och risken för att hamna fel och gå vilse är överhängande. Icke desto mindre, och kanske på grund av detta, är det mitt intryck att forskare – psykologer, psykoanalytiker, historiker, litteraturvetare och sociologer – i dagsläget sysselsätter sig med den. I detta sammanhang kan jag nämna två internationellt uppmärksammade forskare och kvinnor, Eva Illouz och Julia Kristeva. Den förra utgav för några år sedan en sociologisk studie över varför kärleken, enligt Illouz, i så hög grad är smärtfylld. Den senare publicerade förra året, tillsammans med sin man Philippe Sollers, en bok om äktenskapet i vilken de ser det som ett uttryck för de sköna konsterna.

Även flera i vår tid uppmärksammade skönlitterära författare sysselsätter sig med samma tema. Författaren Kristian Lundberg nämner 2015 i ett nummer av Författarförbundets tidskrift *Författaren* att han ämnar skriva om kärleken i sin kommande bok. Och som bekant för de flesta i Sverige har Lena Andersson under de senaste åren publicerat två romaner på temat kärlek vilka lett till livliga diskussioner, inte bara vad gäller temat och hur hon gestaltar det utan också beträffande förhållandet mellan fiktion och verklighet, och vice versa. Kärlekens, äktenskapets och sexualitetens villkor befinner sig sedan 1900-talets början i en process av förändring. Dessa förändrade villkor skapar behov av ett reflektionsarbete.

Kärleken behandlas alltså av forskare från skilda discipliner, av skönlitterära författare som i romaner, noveller, poesi, teaterstycken och aforismer tar upp kärlekens gåtfullhet. Till detta kan läggas en inte helt oviktig sak, nämligen att *kärleken* är en del av den politiska kampen. Allt sedan Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) grundades 1932, det vill säga två år innan Svensk-finska psykoanalytiska föreningen bildades, har kärleken och sexualiteten i Sverige varit ett objekt för politisk strävan och kamp. Bortom den direkta politiska diskursen om rätten till ett eget valt kärleksliv, i det psykoanalytiska arbetet, talar patienter och analysander om kärleken och de konfliktfyllda problem den vållar dem; de söker i det psykoanalytiska arbetet sätta sanningsbärande ord på något högst personligt. Och slutligen, i vardagslivet, så levs kärleken privat utan att någon annan än de inblandade får ta del av den.

Det finns i idéhistorien olika försök att hitta fram till en gränsöverskridande framställning av kärlekens villkor och fenomenologi. Ett sådant exempel utgörs av Roland Barthes (1915-1980) *Fragments d'un discours amoureux*. Barthes text kännetecknas av frånvaron av direkta tolkningar. Tolkningen är indirekt och består inte minst av valet av citat och kategorisering av nyckelord

i förhållande till kärlekens problematik. Dessutom utgår Barthes från att det *också* finns en kärlek som inte är kontextuell och historiskt bestämd.¹

Sigmund Freuds analys av kärleken

För att få en bakgrund tror jag att det är centralt att påminna om en väsentlig frågeställning. Jag gör det genom att rekonstruera delar av Sigmund Freuds tänkande. Freud (1856-1939) lyfte fram att hans patienter hade svårigheter som visade sig i deras oförmåga att arbeta och att älska. De led av att inte få tillgång till sin lust. Att den psykoanalytiska behandlingen syftade till att möjliggöra något med avseende på dessa oförmågor innebar inte givet att alla lyckades omvandla dem till förmågor. Det var med andra ord inte självklart för Freud att alla hade förmågan att förbinda sig till arbete och i kärlek till en annan person. Det är centralt att hålla i minnet att den tidsperiod Freud verkade inom – från 1870-talet och fram till hans död 1939 – tillhör den begynnande moderna eran i västerländskt samhällsliv; de sociala strukturerna och levnadsomständigheterna var ur flera aspekter annorlunda jämfört med tiden före Freud liksom i förhållande till vår egen tid. Världen förändras. Något var annorlunda, men något annat var detsamma. Det ena – olikheten – är lika viktigt som det andra – likheten.

Freud hade uppfattningen, till viss del i relation till sin konsekvensuppfattning beträffande kärleken, att den var analyserbar, eller, om jag tolkar Freud, att delar av kärleken under specifika betingelser och uttryck var möjliga att analysera. Dels kunde man analysera vad han ansåg vara universella villkor för kärleken och dels kunde psykoanalytikern förstå den enskildes sätt att förbinda sig i sitt kärleksliv i förhållande till hans eller hennes uppväxt. Freud hävdade att diktarna beskriver kärlekens villkor, men att de är tvingade att i sin beskrivning av dessa villkor – med andra ord hur människor gör sina objektval, liksom hur de, som han uttryckte det, ”bringar sin fantasi krav i samklang med verkligheten” – låta beskrivningen färgas av att de måste erbjuda sin läsare ”intellektuell och estetisk njutning samt vissa känsloeffekter”. Detta framkommer i artikeln ”Om en särskild sorts objektval hos mannen”, skriven 1910. Artikeln – en av tre – ingår i *Bidrag till kärlekslivets psykologi* som publicerades 1918.² Vetenskapen har emellertid inte sådana krav, hävdade Freud, ty den svarar mot det mest långtgående avstående från ”lustprincipen som vårt psykiska arbete är i stånd till”.³ Det fanns, enligt Freud, en strängt vetenskaplig bearbetning av människans kärleksliv, och den ägnade sig psykoanalysen delvis åt.

Freud, på spaning efter kärlekens universella särdrag, använde sig av två hjälpbegrepp, eller hjälpkategorier, i sin analys. Den ena kategorin tog stöd i narcissismbegreppet; en person älskar en annan person utifrån en narcissistisk position. Den andre – som man älskar – representerade vad man själv är, det man själv var eller det man själv skulle vilja vara, eller ”den person som var en del av det egna självet”.⁴ Den andre, den älskade, har ett nära förhållande till den älskandes egen bild av sig själv. Freud tog stöd i grekisk mytologi för att förtydliga sin tankegång, i detta sammanhang i den grekiska myten om Narkissos, han som förälskade sig i sin egen spegelbild. Denne skulle således vara instängd i sig själv med hjälp av den andre. Freud kompletterade sitt begrepp narcissism, således hämtat från grekisk mytologi, med ett annat, *Anlehnungstypus*. Den som älskar enligt detta mönster skulle uppvisa en stödberoende typ av val. Freud använde tidstypiska ord för att beskriva det han menade karakteriserade denna form av kärlek. Han använde ord som stödjande och skyddssökande i försöket att beskriva *Anlehnung*. Han utgick i detta sammanhang från att kärleken handlade om ett förhållande mellan en man och en kvinna. Och han tänkte sig att objektvalet faller antingen på kvinnan som ger näring eller på mannen som ger skydd.⁵

Som ovan kort nämnts analyserade Freud vad han kallade en särskild sorts objektval hos mannen i artikeln ”Om en särskild sorts objektval hos mannen”. Han tänkte sig att vissa män endast kunde ”älska” kvinnor som de förband med en annan man. Det kunde vara en kvinna som var äktenskapligt knuten till en man, en fästman eller en manlig vän, således män som, i enlighet med hur Freud uttryckte sig, kunde hävda äganderätt till kvinnan i fråga. Detta skulle motsvara en kärlek som manifest från begynnelsen har en socialt reglerad konflikt inskriven i sig. Och som på en latent nivå hyser en psykologisk drivkraft.

Det fanns även, tänkte sig Freud, män som bara kunde förbinda sig till kvinnor som var öppet polygama. Han talade i detta fall om kärleken till skökan. Freud tänkte sig att denna typ av män har behov av att vara svartsjuka; de har inte någon autentisk önskan att vara ensamma med kvinnan de attraheras av. Freud hävdade vidare att i det normala kärlekslivet bestäms en kvinnas värde av vad han benämnde ”hennes sexuella integritet” och att hennes värde skulle sjunka ”när hon kommer i närheten av att visa skökaktiga drag”.⁶ Och han tillfogar tanken att det är ”en påfallande avvikelse från det normala” att dessa älskande män behandlar kvinnor med en sådan karaktär som ”*kärleksobjekt av högsta värde*”.⁷ Freud pekar ut att denna typ av män inte sällan finner en lång rad av kvinnor att uppvakta och förbinda sig till och ofta är mötet med dessa kvinnor ackompanjerat av idén om att rädda dem. Detta objektval och detta sätt att bete sig inom kärlekens fält har enligt Freud ”samma psykiska härstamning som i normala människors kärleksliv”.⁸ Det handlar enligt Freud om olika grader av fixering vid ömhetskänslor till modern. Han hävdar att fixeringen är mindre uppenbar och att libidon har lösgjorts från modern i större utsträckning hos dem som har ett mer normalt kärleksbeteende.⁹

Freud skriver in kärlekens problematik i en triangulär struktur där modern förutsätts vara en kvinna, fadern förutsätts vara en man och den tredje parten, barnet, är antingen en pojke eller en flicka. I detta triangulära drama skall barnet hitta ut och påbörja sitt liv genom att utifrån sina förutsättningar förbinda sig till nya människor, till dem som man i Bibeln kallar främlingar,

det vill säga till dem som inte tillhör familjen, vilken i sin tur, enligt Freud, alltid var knuten till ett blodsband. Några väljer sina kärleksobjekt utifrån den bindning som fortfarande styr deras liv, något Freud kallade fixering, medan andra har kvar ett band, men detta band är mer lösgjort och bandet hindrar dem inte från att göra ett, enligt Freud, mer normalt val av kärleksobjekt, vilket inkluderar att det i så kallad normal kärlek råder exklusivitet. Historien finns närvarande om än på olika sätt för såväl den älskande mannen som den älskande kvinnan. Mönster och strukturer finns inskrivna och de är möjliga att dechiffrera, enligt Freud.

I den andra av de tre artiklarna som ingår i *Bidrag till kärlekslivets psykologi*, ”Om den allmänna tendensen till nedvärdering inom kärlekslivet” (publicerad 1912 första gången), lyfter Freud fram att mannen i förhållande till kvinnan har två typer av känslor – ömsinta respektive sinnliga. De ömsinta är mer ursprungliga och de sinnliga har tillkommit senare. En uppgift för mannen är att försöka att förena dessa känslor i mötet med en kvinna. Under specifika omständigheter lyckas inte alltid mannen med detta – i förhållande till en kvinna kan ömsintheit utan sinnlighet finnas och i förhållandet till en annan kvinna kan sinnlighet utan ömsintheit finnas. Freud tänker sig att en ung människas – med andra ord barnets – hela sinnlighet i det omedvetna binds till incestuösa objekt, eller som han också uttrycker sig, ”fixeras vid omedvetna incestuösa fantasier”.¹⁰ Det betyder att varje person riskerar att inte kunna ge upp ett kärleksobjekt som denne förväntas att skilja sig ifrån, och det skulle i så fall utgöra ett hinder i förhållande till det som Freud tänker sig är normalt och/eller idealt. När personen älskar åtrår denne inte, och då personen åtrår så älskar denne inte, som Freud skriver.¹¹ Personen löser detta genom att nedvärdera kärleksobjektet. Genom nedvärderingen får den älskande personen tillgång till sinnligheten, samtidigt som förbindelsen till det incestuösa objektet omedvetet bevaras i negerad form. Freud påpekar att inom vad han kallar ”de bildade klasserna” är det mycket ovanligt att de ömsinta och sinnliga drifterna ”smält samman ordentligt”.¹² Freud tänker sig att mannen inom de bildade klasserna känner sig hämmad och bara kan utveckla sin fulla potens när han har tillgång till ett så kallat nedvärderat kärleksobjekt. Den man som verkligen vill ha tillgång till sin fulla potens måste frigöra sig från respekten för kvinnan och dessutom försona sig ”med tanken på incest med modern eller system”.¹³ Freud tänker sig att hos kvinnan är tanken på att det är ett förbudet kärleksobjekt som hon involverar sig med avgörande. Han skriver ”att det förbjudna som villkor i kvinnans kärleksliv kan likställas med behovet av nedvärdering av kärleksobjektet hos mannen”, och vidare att den ”kultiverade kvinnan [inte brukar] överskrida förbudet mot sexuell aktivitet”; genom att avstå skaffar hon sig ”den djupgående förknippningen mellan förbud och sexualitet”.¹⁴ Freud knyter således kärleken och sexualiteten till förbudet. Genom att ha tvingats vänta och skjuta upp den sexuella tillfredsställelsen blir förbudet ett sätt att stimulera sinnligheten. Detta menar Freud är speciellt karakteristiskt för kvinnan. Då kärleken släpps helt fri försvåras enligt Freud möjligheterna till ett tillfredsställande liv; kärleken upplevs som värdelös och livet som tomt. Kärleken framstår således inom den normalitets-syn Freud tog stöd i som svåruppnåelig. Att livslångt älska en annan människa var enligt honom en komplicerad uppgift. Och det tycks mig svårt att i detta avseende säga emot honom.

I den tredje av dessa artiklar – ”Jungfrudomstabu” – analyserar han den kvinnliga sexualitetens villkor. Freud tar stöd i socialantropologiska studier från vilka han upplever sig kunna härleda att människan inom olika samhällskonstruktioner uppenbarligen arbetat med föreställningen att något förbjudet är förknippat med mödomstagan. I sammanhanget är det viktigt att notera att Freud klargör att varje tabu bottnar i ambivalens; mot den fara som tabu avser att hålla på avstånd finns hos dem tabu gällande ofta omedveten längtan efter att iscensätta det som tabu förbjuder. Jungfrutabu vill således hålla den blivande maken borta från ”*någonting* som inte kan lösas från den första sexualakten”.¹⁵

Freud ger exempel på den samhälleligt reglerade defloreringen. Den kan överlåtas till en stamäldste, en präst eller en inom samhället ”helig man”; den gemensamma nämnaren är att dessa utgör en faderersättare. Den från medeltiden härstammande mytomspunna *jus primae noctis* (adelsherrens rätt till första natten med bruden) ligger inom samma reglerande sfär, skriver Freud.¹⁶ Det är den psykologiska betydelsen av föreställningen om jungfrun som Freud lyfter fram, det vill säga det som sker på psykisk nivå som följd av de olika riter i de samhällen som Freud tidstypiskt betecknar som primitiva¹⁷ och som är knutna till deflorering och föreställningen om spräckandet av mödomshinnan. Han undersöker vad dessa riter betecknar för mannen, kvinnan och samhället. Han diskuterar även tabus betydelse för vilka psykologiska faktorer som förstärker bandet mellan man och kvinna. Man kan säga att Freud i denna artikel ger defloreringen en tydligt symbolbärande funktion. Det första samlaget är betydelsebärande och inlemmas i den älskandes inre dynamik. Det knyts till en oedipal struktur och Freuds synsätt markerar svårigheter som så att säga är inbyggda i kärlekslivet, ty han skriver att, utifrån kvinnans perspektiv som är det perspektiv som denna artikel utvecklar, den ”äktamannen [...] alltid bara [är] en ersättningsmake, aldrig den rätte; den första andelen av kvinnans kärleksförmåga äger en annan, i typiska fall fadern, mannen på sin höjd den andra”.¹⁸ Freud antyder att kvinnlig ihållande sexuell kylighet, frigiditet, sannolikt – den är ännu inte tillräckligt förstådd, skriver han¹⁹ – lyder under ”neurosens genetiska betingelser”.²⁰ Mot slutet av artikeln sammanfattar han sin ståndpunkt. Han skriver: ”Defloreringen har inte bara den civilisationsbyggande konsekvensen att den varaktigt binder kvinnan till mannen, den utlöser också en arkaisk reaktion av fientlighet mot mannen, som kan anta patologiska former och som ofta nog yttrar sig som hämningsföreteelser i det äktenskapliga kärlekslivet, och som man också kan tillskriva att äktenskap nummer två så ofta blir bättre än det första.”²¹

Om jag får vidga perspektivet något framträder att Freud i artikeln belyser förhållandet mellan det ursprungliga kärleksobjektet och det kärleksobjekt som den vuxne väljer, förhållandet mellan barndomen och det vuxna livet, samt det psykologiska drama som utspelas på grund av den anatomiska skillnaden mellan man och kvinna. Freud analyserar det ambivalenta förhållande som på en omedveten nivå utspelas mellan den man och den kvinna som involverar sig i kärlek.

Freud har en principiell tanke som är viktig beträffande kärleken. Jag antydde den ovan, och den innebär att den enskilda människan är präglad av barndomen med avseende på sina kommande val av kärleksobjekt. Det är utifrån denna präglning i barndomen under rådande kulturell diskurs som kärlekens universella

drag, enligt Freud, avspeglas i individen; människan älskar olika men ändå lika. Barnets förhållande till sina båda föräldrar kommer att strukturera sättet på vilket hon/han senare i livet väljer sitt, eller sina, kärleksobjekt. Freuds generella utgångspunkt var att barnet hade en far (man) och en mor (kvinna) och dessutom syskon. Han levde i en period då skilsmässan höll på att legaliseras och hade en för sin tid tolerant syn på denna, vilket innebär att han ansåg att det ibland kunde vara nödvändigt med skilsmässa även om det enligt Freud var barnen som ofta fick betala ett högt pris när föräldrarna skiljde sig. I verkligheten var skilsmässor under Freuds liv mycket ovanliga.

Om jag ovan hänvisat till några texter av Freud som delvis hämtar stöd från det kliniska patientarbetet finner jag det vara av värde att också ge något exempel på Freuds allmänskulturella och generella tankar om kärleken. Jag väljer några ord som återfinns i *Vi vantrivs i kulturen*, ord som ger en antydning om en inifrån kommande erfarenhet, men också om en framtida arbetsuppgift:

Aldrig är vi mer oskyddade mot lidande än när vi älskar, aldrig mera hjälplöst olyckliga än när vi förlorat det älskade objektet eller dess kärlek. Men med detta konstaterande kan vi inte avfärda den levnadsteknik som är grundad på kärlekens lyckovärde, om detta återstår mycket att säga.²²

Kärlekens allmänna villkor och samhällsnormer

Låt mig ta ett exempel som utgångspunkt för vidare reflektioner om kärlekens allmänna villkor, nämligen frågan om homosexualitet. Vi kan notera att Freud hade en för sin tid ovanligt öppen och tolerant syn på homosexualiteten, vilket bland annat framträder i hans verk om Leonardo da Vinci och inte minst och på ett annat sätt i hans råd till en mor som i förtäckt ordalag talar om sin homosexuella son.²³ Som historiker känner jag väl till att människors intresse för historia i allmänhet är svagt och att de flesta tenderar att glömma bort historien. Homosexualiteten var i Sverige fram till 1944 en brottslig handling. Det betyder att de homosexuella levde i skymundan och levde ut sin homosexualitet i hemlighet. De levde i rädsla och präglades av skam och/eller skuld känslor. Fram till 1979, det vill säga för mindre än fyrtio år sedan, var homosexualiteten betraktad som en mentalsjukdom enligt den amerikanska psykiatriska diagnosnomenklaturen. Homosexuella i Sverige har sedan 1995 rätten att ingå registrerat partnerskap, sedan 2003 rätten till samkönad adoption och sedan 2009 har de kunnat ingå samkonat äktenskap. Sedan några decennier tillbaka används regelbundet i massmedia uttrycket att ”komma ut”, vilket innebär att den homosexuelle, man eller kvinna, berättar om sina sexuella preferenser. Denna kärlekens diskurs är sällan präglad av poetiska inslag, inte heller brukar den försöka fånga kärlekens mystik och mångfald, utan den präglas mer av en politisk ton; en känsla av befrielse kännetecknar ofta personen som framträder. Dessa framställningar får många gånger större medial uppmärksamhet beroende på i vilken mån de handlar om så kallade kändisar, alltså om människor som antas väcka allmänt intresse.

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att den diskussion som förts bland psykoanalytiker om normalitet inte äger

rum oberoende av samhällets diskussioner om gränser, normalitet och tabu. Den samhälleliga synen på vad som är normal kärlek, och vad kärlek är, påverkar också psykologiska teorier om så pass laddade och känsliga frågor som sexuella beteenden och preferenser. Andra sexuella handlingar och beteenden, som exempelvis onani, har på samma sätt genomgått likartade attitydförändringar. En enskild människas bedömning av om en handling eller ett beteende tillhör den vanliga människan eller om handlingen är onormal eller beteendet är onormalt påverkas av den samhälleliga och juridiska bedömningen.²⁴ Psykoanalysen har genom att den teoretiserat över sexualiteten i dess olika former haft ett nära förhållande till frågan om vad som är normalt och vad som är onormalt. Psykoanalysen har ömsom anklagats för att vara alltför politiskt radikal och ömsom för att vara värdekonserverativ. Detta faktum visar hur centrala och känsliga frågeställningarna om normalitet har varit och är. Vad som är normalt och vad som är tillåtet griper in i de fundamentala mänskliga frågeställningar och utmaningar som psykoanalysen tar sig an.

En annan i sammanhanget avgörande fråga gäller familjebildning. Traditionellt sett har kärleken i hög grad förbundits med förhoppningen om barn; kärleken skulle leda till en fortsättning, en förlängning, eller som man säger i juridiska sammanhang, en genealogisk överlåtelse. Freuds resonemang kring kärleken mellan kvinna och man kan inlemmas i denna förhoppning. Vem eller vilka kan bilda familj? Det postmoderna samhällets svar är "alla som fyllt 18 år". Det svaret innebär också att ensamstående kan adoptera barn och bilda familj. Den enda gräns som gäller har med ålder att göra; en person som vill bilda familj genom att adoptera barn bör inte vara äldre än 45 år. I kölvattnet av denna fråga finns också frågan med vem man kan gifta sig. I Sverige var giftermålet fram till 2009 reserverat för man och kvinna. Innan dess, från och med 1995, fanns möjlighet att registrera könsneutralt partnerskap. Denna ordning omvandlades 2009 till en könsneutral äktenskapslag. Idag kan man och man, kvinna och kvinna, transperson och transperson gifta sig med varandra. Det är också så att på några håll i västvärlden kan man gifta sig med sig själv. Den som det fram till nu inte går att gifta sig med – om jag håller mig till Sverige – är en person som inte fyllt 18 år.²⁵ Men därutöver finns inga begränsningar fränsett att det inte är möjligt att som förälder gifta sig med sitt barn, inte heller är det tillåtet för helsyskon att ingå äktenskap. Men den senare frågan ligger i tiden; det finns ett tyskt syskonpar som skaffat barn; visserligen ingrep det tyska rättsväsendet men inte ens fällande dom, efter utdragna rättsprocesser, fick syskonen att avstå från att skaffa fler barn.²⁶ Svensk lagstiftning kan, efter prövning, tillåta äktenskap mellan halvsyskon. Med andra ord kan man säga att det finns två gränser som på något sätt upprätthålls i dagens samhälle. Den ena svarar mot att samhället betraktar ålder som en relevant gräns; under en viss ålder är äktenskapet – och kärleken inom dess ram – inte tillåtet. Pedofili är brottsligt, liksom det sexuella utlevandet mellan förälder och barn. Inte heller barn (under 18 år) får gifta sig. Om den ena gränsen rör ålder så handlar den andra om nära blodsband. Freud tänkte sig aldrig att två personer av samma kön skulle kunna gifta sig eller bilda familj, än mindre att de skulle kunna adoptera barn. De kulturella och ideologiska förutsättningarna fanns inte för att Freud skulle skriva om de frågeställningarna. Däremot fanns blodsbandsgränsen och frågan om åldersgränsen närvarande i Freuds tänkande.

En annan aspekt av kärlekslivet, och som tillhör vårt postmoderna tidevarv, hänger samman med möjligheten att genomföra så kallad assisterad befruktning, med andra ord insemination och in vitro fertilisering. Frågan om surrogatmoderskap bygger på denna möjlighet. I internetutgåvan av *Aftonbladet* finns artikeln "Födde barn – åt sin bror".²⁷ Där nämns att svensk lagstiftning gör gällande att mor är den som föder barnet, vilket således numera kan innebära att en biologisk mor tvingas adoptera "sitt" barn som fötts av annan kvinna för att hon ska bli mor. Situationen aktualiserades på grund av att en kvinna lät ett av sina befruktade ägg inplanteras i makens systers livmoder. Enligt artikeln skulle Högsta domstolen avgöra vem som är mor till barnet. Situationen berör den diskussion som förs kring surrogatmoderskap, något som är förbjudet i Sverige, bland annat på grund av de lagliga problem som riskerar att uppstå vid fastställande av föräldraskap. Surrogatmoderskapsfrågan och andra juridiskt svåra och etiskt känsliga frågor knutna till ofrivillig barnlöshet började utredas i Sverige 2013 på den dåvarande regeringens uppdrag. Utredningens betänkande skulle ha lagts fram under 2015, men utredningen förlängdes och redovisning kom först i slutet av februari 2016.²⁸ Vad kan man då utläsa av lagman Ingela Rosbergs betänkande SOU 2016:11, *Olika vägar till föräldraskap*? I pressmeddelandet framkommer bland annat att par och ensamstående kvinnor ska få möjlighet "att inom svensk hälso- och sjukvård genomgå assisterad befruktning med enbart donerade könsceller"²⁹ och att surrogatmoderskap inte bör tillåtas i svensk hälso- och sjukvård samt att "kommersiellt surrogatmoderskap bör motverkas".³⁰

Det är säkerligen så att även dagens rådande gränser i framtiden kommer att ifrågasättas och debatteras.³¹ Vi lever i en epok som praktiserar ett av de uttryck som användes som slogan 1968 på Sorbonnes väggar: det är förbjudet att förbjuda! I det närmaste varje gränssättning upplevs idag som ett uttryck för, som man säger, det patriarkala förtrycket, bakåtsträvande tendenser, reaktionära strömningar eller rädslan för det nya och framtiden. Varje nej bör undersökas, ifrågasättas och förhoppningsvis framledes förvandlas till ett ja. En gräns upplevs ofta som en begränsning, det vill säga som ett negativ. Ett tabu beskrivs inte sällan som ett uttryck för den gamla tidens fördomar.³²

I linje med detta framträder en viktig skillnad i förhållande till den epok som präglade Freud och som brukar betecknas som sekelskiftets Wien. Freud upptäckte att människor hade fantasier, hemliga och omedvetna, liksom drömmar som också byggde på omedvetna önskningar, vilka Freud ansåg kunde begripliggöras. Dessa fantasier – och drömmar – kunde framstå som hotande, berikande och överraskande. Freuds tanke var inte att de alltid skulle levast ut, utan snarare, i enlighet med fransk psykoanalys, att de skulle inlemmas i en symbolisk ordning och därmed bli analyserbara. Vår tid präglas snarare av att fantasier inte bara kan utan bör förverkligas, med andra ord levast ut.

Till detta skall läggas en viktig anmärkning och en reservation. Vi vet inte exakt hur människor i befolkningen tänker och tycker om de transformationer som kärleken och kärlekens villkor sedan efterkrigstiden genomgått och alltså genomgår i västvärlden. Vad vi säkert kan identifiera är vad lagstiftningen säger, och de konflikter och dispyter som den förändrade lagstiftningen ger upphov till. Vi kan studera debatterna på kultursidor, i ideologiska texter, i vetenskapliga artiklar och i olika debattprogram.

Jane Birkin vid poster av Serge Gainsbourg i Paris 1970. Foto: Ian Berry.

Och psykologer, psykoterapeuter och psykoanalytiker kan lyssna på sina patienter och analysander. Fiktiva verk som berör kärleken kan naturligtvis också leda till kunskap och till fördjupade diskussioner. Ett känt historiskt exempel är Gustave Flauberts roman *Madame Bovary* (1856).

Kärlekens fenomenologi och kärleksideal

Efter denna bakgrundsskiss avser jag att mer specifikt belysa antagandet att det finns vissa universella fenomen som karakteriserar kärleken och att det finns icke historiskt färgade och universella inslag i kärlekens fenomenologi. Freud antog att sådana fanns. Och det var en av anledningarna till att han sökte svar på kärlekens problematik och gåtfullhet i den grekiska mytologin och i äldre klassiska texter. Kärlekens fenomenologi, dess universella karaktärsdrag, kan sökas i hur kärleken visar sig inom såväl poesin, dramatiken och epiken som inom essäistiken, allt ifrån Höga visan, de medeltida kärleksballaderna, Shakespeares kärleksdramer, Goethes poesi, Lawrence Durrells romankonst, Gunnar Ekelöfs, Karin Boyes och Edith Södergrans poesi, Stendhals romaner och Roland Barthes essäer till Bob Dylans, Leonard Cohens och Patti Smiths tonsatta poetiska texter. I dessa texter beskrivs lusten, svartsjukan, saknaden, behovet av kontinuitet, begäret, meningen med livet, längtan, lyckan, olyckan, önskan om en livslång kärlek, sökandet efter den rätta personen, efter att höra ihop och vara förenad med en människa, vad det innebär att ha blivit drabbad av den stora kärleken, av tvivlet på kärleken, den oreserverade kärleken, den olyckliga kärleken, den obesvarade kärleken, den icke förverkligade kärleken; hela kärlekens dramatik gestaltas i skönlitteraturen.

Ytterligare en central fråga handlar om kärlekens varaktighet. Vi vet om att kärleksmötena har blivit fler än vad de var under Freuds tid. Skilsmässan var då mer ovanlig än vanlig. Idag är skilsmässan inte statistiskt onormal.³³ På Freuds tid skilde sig omkring en procent av dem som ingått äktenskap i relation till antalet vigslar under ett och samma år, och idag är motsvarande siffra omkring femtio procent. Vi har med andra ord i detta avseende att göra med två radikalt olika världar. De frågor jag ställer mig handlar om: Hur många gånger kan en man respektive kvinna bilda familj? Och i kölvattnet av den frågan; hur många kan en man respektive en kvinna älska samtidigt? Kan man älska mer än en person samtidigt? Är månggifte möjligt endast i vissa delar av världen? Är idén om kärleksobjektets exklusivitet ett uttryck för ideologiska föreställningar eller motsvarar den kärlekens natur? Vad får det för konsekvenser för barns möjlighet att älska när fler barn – så som fallet är i vårt samtida samhälle – har vuxit upp med föreställningar om såväl biologisk, foster-, adoptiv- som plastpappa, eventuellt också med föreställningen om en ny plastpappa? Eller vad får det för konsekvenser för barnet att ha levt med en motsvarande struktur med avseende på moderslinjen? Hur många objektbyten kan ett barn, som sedermera blir en vuxen person, klara av för att senare självständigt kunna älska en person? Vilken form av exklusivitet och vilken form av kontinuitet krävs för att, om jag tillåts knyta an till den tidiga psykoanalytiska traditionen, förmågan att älska skall bestå? I vilken utsträckning är svaren på de skilda frågorna av generell karaktär, i vilken utsträckning är de avhängiga individuella aspekter? Grön

ungdom, Miljöpartiet de grönas ungdomsförbund, hade på en av sina senare kongresser uppe frågan om att legalisera månggifte för män och kvinnor. Vad skulle ett sådant förslag, om det förverkligades, få för konsekvenser för de älskande?

Vad som kan vara av värde att komma ihåg är att det är viktigt att klarsynt granska vad man skulle kunna kalla den mänskliga perfektionen i förhållande till det monogama idealet. Perfektionen uppnås sällan; män har haft älskarinnor, kvinnor har haft älskare. Dessa utomäktenskapliga relationer har sedan lång tid varit mer eller mindre hemliga. Understundom har de dock fungerat såsom garanti för äktenskaplig fortlevnad. I enskilda fall har älskarinnan bytt position och blivit hustru. Homosexuella män har haft kärleksmöten i det dolda och lesbiska kvinnor har trots löften om tvåsamhet funnit en tredje partner.

Det är uppenbart att det finns skilda sätt att dechiffrera kärleksbegreppet och några av de distinktioner som är behjälpliga i sökandet efter kärlekens väsen och dess villkor har jag tidigare tagit upp i min bok *Psykoanalys och humaniora* (2014). Jag låter dessa avsluta den diskussion jag för i denna text. Men innan dess några utblickar.

Roman med universella inslag

Om jag håller mig kvar i den era som står i förbindelse med den bild Freud ger av kärlekens villkor och fenomenologi kan Lawrence Durrells (1912-1990) romansvit *Alexandriakvartetten* få tjäna som exempel på hur ett fiktivt verk gestaltar kärlekens väsen. Romansviten består av fyra volymer: *Justine* (1957), *Balthazar* (1958), *Mountolive* (1958) och *Clea* (1960). Handlingens nutid utspelar sig under sent 1930-tal. Krigsförberedelserna och kriget ligger som en skugga över skeendet. Romansvitens berättare heter Darley, men hans namn avslöjas inte förrän i svitens tredje del. Denne härstammar från Storbritannien. Romanerna har således Darley som berättare men perspektiven ändras i de olika delarna, exempelvis genom att denne i svitens andra volym får tillgång till Balthazars dagboksanteckningar. Den geografiska utgångspunkten för berättandet är en grekisk ö där Darley befinner sig med en liten flicka, dotter till hans numera döda älskarinna Melissa, en dotter hon fått med Nessim, gift med Justine. Invecklingarna är således många i romansviten. Minnesfloden i Darley vänder sitt lopp mot Alexandria, som han i inledningen av *Clea* kallar "minnets stad". En annan viktig aspekt i Durrells romansvit är att Darley i sina försök att återskapa det förflutna håller fram att det kan vara mycket som undgår en när man är mitt uppe i ett skeende. Darley skriver; han betraktar sig som konstnär. Den avslutande volymen i *Alexandriakvartetten* – *Clea* – utgör ett försök att sammanfatta alla de vindlingar som nystats fram i de föregående. Romanen avslutas med att Darley oöverlagt och närmast darrande skriver ner frasen "det var en gång" som svar på vad han har försökt att infånga av det förflutna; han anar i de fyra orden vad "varje sagoberättare sedan världens begynnelse" har gjort, nämligen "rest sitt osäkra krav på sina medmänniskors uppmärksamhet".³⁴

I inledningen till *Clea* drömmer han om såväl Melissa som sin stora kärlek Justine, men också om vänner, både levande och döda. Han reflekterar över att skrivandet har bidragit till att han vuxit, men hans tillväxt har varit dyrköpt, ty den har möjliggjorts

genom själva *misslyckandet* med ord, som sjunker ett efter ett i fantasins omätliga hålor och slocknar. Ett kostsamt sätt att börja leva, det är sant; men vi konstnärer drivs ju mot personliga liv som får sin näring i dessa sällsamma metoder för självvrannsakan.³⁵

Alltjämt kvar i romanens inledande skede återbesöker Darley en lägenhet i vilken han vistats tidigare tillsammans med Melissa. När han är på väg att kliva in minns han: "Glömda viskningar vaknade i mig när jag ringde på klockan."³⁶ Väl inne i lägenheten drabbar honom det som varit; i citatet nedan antyds att Melissa mötte döden genom vatten:

Jag vände mig åter mot den ömkliga sträckbänkslika sängen och viskade lågt hennes namn. Med överraskning och grämlse upptäckte jag att hon var *fullständigt försvunnen*. Vattnet hade helt enkelt slutit sig över hennes huvud. Det var som om hon aldrig hade existerat, aldrig ingivit mig den smärta och medömkan som (hade jag alltid sagt mig) skulle fortleva, omdanad till andra former kanske – men fortleva triumferande för alltid. Jag hade nött ut henne *som ett par gamla strumpor*, och att detta försvinnande var så fullständigt överraskade och förfärade mig. Kunde "kärlek" rätt och slätt utplånas så här? "Melissa", sade jag igen och hörde det sköna ordet eka i tystnaden. Namnet på en sorgsen blomma, namnet på en pilgrim till Eleusis. Var hon mindre nu än doft eller en arom? Var hon bara en serie litterära hänvisningar, klotttrade i marginalen till en obetydlig dikt? Och hade min kärlek upplöst henne på detta underliga sätt, eller var det helt enkelt litteraturen som jag hade försökt göra av henne? Orden, ordens syrebad! Jag kände mig brottslig. Jag försökte till och med (med detta lögnaktiga självbedrägeri som är så naturligt för sentimentala människor) *tinga* henne att framträda på nytt genom en viljeakt, frambesvärja en enda av dessa eftermiddagskyssar som för mig en gång hade varit summan av stadens många betydelser. Jag försökte till och med klämma fram tårar i ögonen, hypnotisera minnet genom att upprepa hennes namn som en trollformel. Experimentet frambringade ingenting. Hennes namn hade blivit totalt utnött och obrukbart! Det var verkligen en skam att inte kunna åstadkomma den minsta tribut åt en så alltuppslukande bedrävelse. Sedan hörde jag som ringandet av en avlägsen klocka den döde Pursewardens [en gestalt i romanen, författare] fräna röst säga: "Men vår bedrävelse sändes för att undfägna oss. Det var meningen att vi skulle frossa i den, njuta den till fullo." Melissa hade blott och bart varit en av kärlekens många kostymer!³⁷

I ett avsnitt lite längre fram i *Clea* reflekterar Darley mer allmänt kring kärleken så som den framstod för honom; Darley är barn av sin tid. I hans ord om Justine avspeglar sig de sammanflätningar som ryms inom kärlekens smärta och de paradoxer som kärleken bär inom sig:

En annan och väl lika tänkvärd sak: jag förstod också att älskande och älskad, iakttagare och iakttagen, upp-

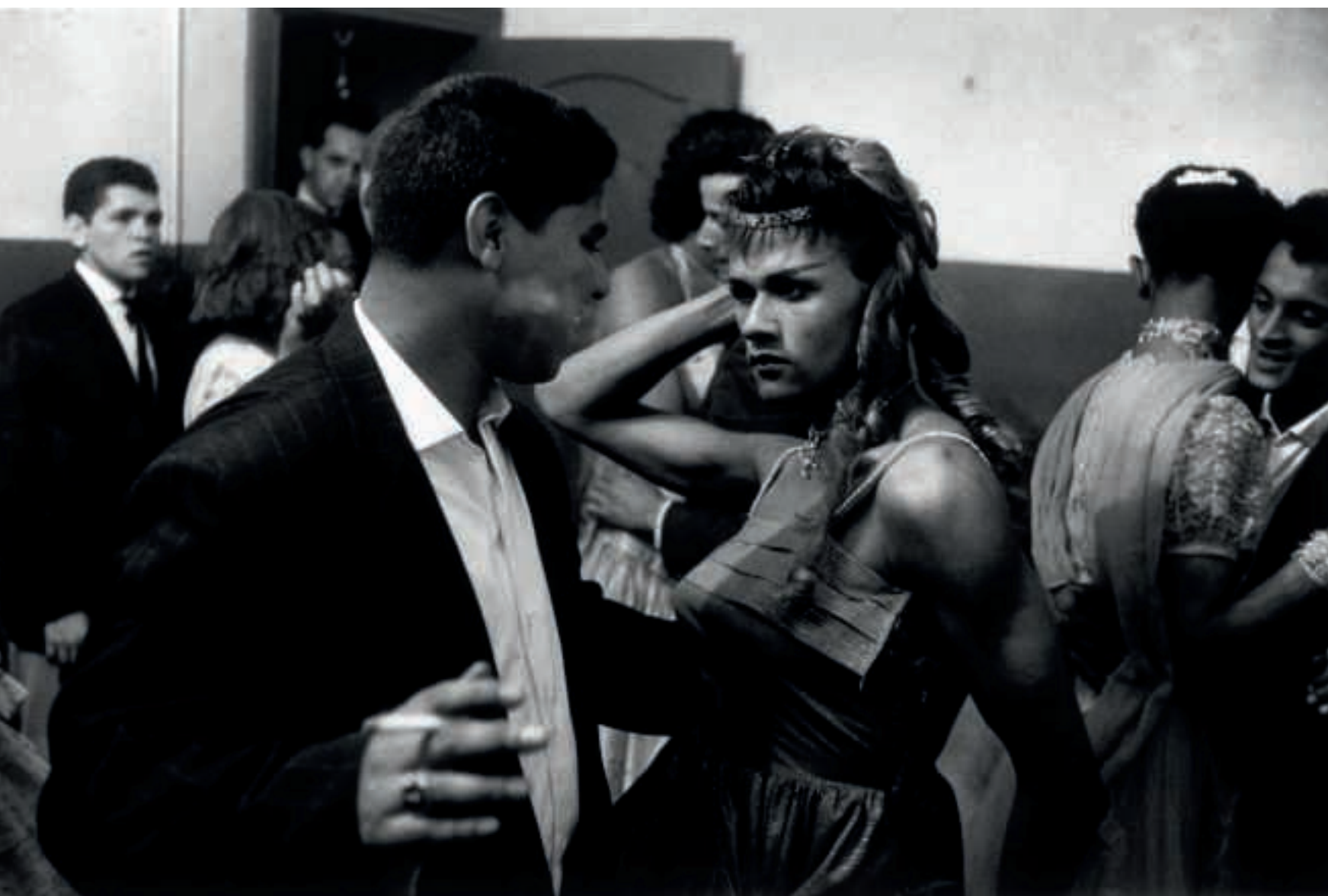
rättar ett emotionellt fält kring varandra ("Varseblivning har formen av ett famntag – giftet tränger in vid famntag", som Pursewarden skriver). De sluter sig sedan till sin kärleks egenskaper genom att bedöma den efter detta trånga fält med dess väldiga marginaler av okänt ("refraktion"), och hänför den därefter till ett generaliserat begrepp om något som är konstant till sina egenskaper och universellt till sin funktion. I allt jag hade skrivit hade jag endast burit vittnesbörd om kraften hos en bild som jag hade skapat ofrivilligt genom den *blotta akten att se Justine*. Där fanns ingen fråga om sant eller osant. Nymf? Gudinna? Vampyr? Ja, hon var allt detta och intet av det. Hon var, liksom varje kvinna, allt som en mans själ (låt oss definiera "man" som en poet som ständigt konspirerar mot sig själv) – som en mans själ önskade inbilla sig. Hon fanns där evigt, och hon hade aldrig existerat! Under alla dessa masker fanns helt enkelt en kvinna, vilken kvinna som helst, som liknade en provdocka i ett damskrädderi och väntade på att mannen skulle klä henne, blåsa liv i henne. I och med att jag förstod allt detta för första gången började jag med bävan fatta kvinnans enorma återspeglingsförmåga – den fruktbara passivitet varmed hon liksom månen lånar sitt sekundära ljus från den manliga solen. Hur skulle jag kunna vara annat än tacksam för så livsviktiga upplysningar? Vad betydde lögnerna, bedrägerierna, dårskaperna i jämförelse med denna sanning?³⁸

Ur det minnesflöde som Darley befinner sig i framträder att han i ett samtal med Justine påminns om att Pursewarden hävdade att hur svår vägen till sanningen än är måste man förlika sig med den till sist. Darley upptäcker – oväntat för honom själv – att sanningen kan vara stärkande och närmast kan liknas vid "det kalla stänket från en våg som ständigt bar en litet närmare självkänndomen".³⁹ Strax efteråt – i hans försök att återerinra sig det förflutna – låter Darley Justine plötsligt, samtidigt som hon griper hans hand, säga: "Men Gud vare lov att du är här. Bara att tala är en sådan *soulagement*. Vi [Justine och Nessim, hennes man] tillbringar hela veckor tillsammans utan att växla ett ord."⁴⁰ Durrell betonar således här den tröst som ord kan ge och indirekt den längtan efter ord som tystnaden mellan två som sökt varandra i kärlek framalstrar. Och lite senare under deras möte – dessa två som Darley kallar "minnets fångar" – och sedan natten infunnit sig och Darley gått och lagt sig i gästrummet, minns han hur Justine kommer in till honom naken och ber om ord av tröst:

Jag satte mig hastigt upp. "Jag begär ingenting av dig", sade hon, "ingenting alls utom att få ligga i dina armar och för att få ro. Mitt huvud spränger i natt och medicinerna ger inte sömn. Jag vill inte vara prisgiven åt min egen fantasi. Bara för att få ro, Darley. Några smekningar och goda ord, det är allt jag ber om."⁴¹

För Darleys del är emellertid det nära mötet med Justine, den en gång älskade, djupt besvärande, så som han minns det:

Den en gång strålande bilden av min älskade låg nu på min arm, hjälplös som en patient på operationsbordet,

Moffie party i Kapstaden 1960. Ordet *moffie* är sydafrikansk slang för män som klär sig och uppträder som kvinnor. Foto: Ian Berry.

nästan utan att andas. Det var lönlöst att ens upprepa hennes namn, som en gång rymde så mycken fruktansvärd magi att det hade makt att få blodet att flyta långsammare i mina ådror. /.../ Jag kunde knappt vänta på att komma därifrån.⁴²

Här låter Durrell förebåda avskedet, men också smärtan i att skiljas. Kanske också nödvändigheten. Frågan om avsked finns invävt i Durrells kärleksskildring. I Balthazars ord – så som Darley återger dem framstår de snarast som ett rop på hjälp – finns den förtvivlan som avskedet avslöjar. Balthazar har blivit övergiven av Panagiotis, en ung grekisk skådespelare som såg ut som en gud, hade charm ”som en skur silverpilar – och ändå rätt och slätt var en småsinnad, lumpen, korrumperad och enfaldig person.”⁴³ Denne finner sig alltså vakna med utropt:

Han har gått ifrån mig för alltid. Sanna älskande existerar för kärlekens skull.⁴⁴

Desillusionerad vänder sig Balthazar till en spegel och yttrar:

Den skönaste, den mest tragiska bland illusioner är kanske att tro att våra handlingar kan öka eller minska totalsumman av gott och ont i världen.⁴⁵

I dessa Balthazars ord framträder något av den passionerade kärlekens nära band till illusionens domän. Passionen har en förmåga att undfly oss när det gäller säker kunskap om vad den innehåller.

Ytterligare ett exempel ur romanen *Clea* gäller avskedet. Den gång – sent i romanen – gäller det mellan Darley och konstnärinnan Clea, vilka efter kärleksförvecklingar bestämmer sig för att gå skilda vägar. De båda har varit älskande – poetiskt älskande varandra i frihet. Durrell lyckas fånga komplexiteten i relationen mellan de två och hur de talar förbi varandra för att kunna ta steget ifrån varandra, samtidigt som berättaren av en slump får hjälp av yttre omständigheter att fullfölja steget bort. Det är som om avskedet, bortdomnat, befinner sig i en form av överklighet som inte går att undvika efter det som de två romangestalterna har erfärut tillsammans:

Det var meningslöst att ännu en gång förlita sig på vad som endast kunde vara en kort resit. ”Å Darley”, sade hon, ”när reser du, min vän?” och tog mina händer.

”Om ett par veckor. Dessförinnan tänker jag inte träffa dig alls. Det är ingen mening med att vi upprör varandra med de här grälen.”

”Som du vill.”

”Jag skriver till dig.”

”Ja visst.”

Det var ett underligt likgiltigt sätt att skiljas efter en så betydelsefull gemenskap. En sorts spöklik bedövning hade drabbat våra känslor. Det värkte intensivt inom mig, men det var inte sorg. Den livlösa handtryckning vi växlade uttryckte endast en ovanlig och ärlig själslig trötthet. Hon satt i en stol och rökte tyst och såg på, medan jag samlade ihop mina tillhörigheter och stuvade dem i den gamla nötta portfölj som jag hade lånat av Telford och glömt att

lämna igen föregående sommar. Tandborsten var snedderriven vid axeln, men byxorna, som jag aldrig hade använt, var fortfarande fräscha och nya. Jag samlade ihop dessa föremål som när en geolog sorterar fynd från någon avlägsen tidsålder. Några böcker och papper. Det hela föreföll på något sätt överkligt, men jag kan inte säga att jag kände någon klart definierad, skarp smärta.

”Så det här kriget har åldrat och förslöat oss”, sade hon plötsligt liksom för sig själv. ”Förr i världen skulle man ha tänkt på att resa bort för att, som vi sade, komma bort från sig själv. Men att komma bort från *det* ...”

När jag nu skriver ner orden i all deras trista banalitet inser jag att hon i själva verket försökte säga farväl. Mänskliga önskningsans vanmakt. För mig låg framtiden öppen, obunden; och jag kunde inte föreställa mig någon del av den som inte på något sätt inrymde Clea. Denna skilsmässa var ... ja, den vara bara som att byta bandage tills ett sår skulle läkas. Fantasilös som jag är kunde jag inte klart föreställa mig en framtid som skulle kunna ställa oväntade krav på mig; en framtid som var något fullständigt nytt. Den måste lämnas att utforma sig över nuets tomhet. Men för Clea hade framtiden redan slutit sig, uppvisade redan en tom mur. Den stackars varelsen var rädd!

”Jaha, det var allt”, sade jag till sist och stack portföljen under armen. ”Om det är något du vill behöver du bara ringa. Jag kommer att bo i våningen.”

”Jag vet.”

”Jag ger mig av då på en tid. Adjö.”

När jag stängde dörren till den lilla våningen hörde jag henne ropa mitt namn en gång – men det var åter ett av dessa bedrägerier, dessa små anfall av medlidande eller ömhet som bedrar en. Det skull ha varit löjligt att fästa någon vikt vid det, att vända tillbaka och inleda en ny serie misshälligheter. Jag fortsatte nerför trappan, besluten att låta framtiden få varje chans att läkas.

Det var en strålande solig vårdag och gatorna tycktes spolade med färg. Känslan att ha ingenstans att gå och ingenting att göra var både nedstämmande och upplivande. Jag begav mig hem till våningen och fann på spiselhyllan ett brev från Pombal där han skrev att han troligen skulle bli förflyttad till Italien snart och inte trodde att han skulle kunna behålla våningen. Jag blev glad, eftersom det gav mig möjlighet att säga upp hyreskontraktet; jag skulle snart inte få råd med min andel av hyran.⁴⁶

Senare, alldeles innan Darley formulerar sina ord om att ”det var en gång” återser han Clea i ett brev av hennes hand. I det berättar hon att hon träffat Justine i sällskap med Memlik och att hon ledde honom som en hund i koppel. Clea berättar:

Hon hade aldrig sett lyckligare eller yngre ut. När vi avlägsnade oss för att pudra näsan kan jag bara flämta: ’Justine! Melmik! Vad i all världen?’ Hon slog till ett skallande skratt, gav mig en stor kram och sade: ’Jag har upptäckt hans *point faible*. Han är societetsgalen. Han vill röra sig i förnåma kretsar i Alexandria och träffa en mas-

sa *vita* kvinnor!’ Mera skratt. ’Men vad är din avsikt med det?’ frågade jag förbryllat. Då blev hon med ens allvarlig, fast hennes ögon gnistrade av bakslug illvilja. ’Vi har satt i gång något, Nessim och jag. Vi har brutit oss igenom till sist. Clea, jag är så lycklig att jag skulle kunna gråta. Det är något mycket större den här gången, internationellt. Vi måste resa till Schweiz nästa år, kanske för alltid. Nessims tur har plötsligt vänt sig. Jag kan inte ge dig några detaljer.’

När vi kom till bordet i övre våningen var Nessim redan där och satt och talade med Memlik. Hans utseende kom mig att baxna, så mycket yngre såg han ut, och så elegant och självsäker. Det gav mig ett underligt sting av smärta att se hur passionerat de omfamnade varandra, Nessim och Justine, liksom glömska av den övriga världen. Mitt inne i caféet, med sådan extatisk lidelse att jag inte visste vart jag skulle titta.

Memlik satt där med sina dyra handskar i knät, milt leende. Det var tydligt att han njöt av livet i de mondäna kretsarna, och jag kunde märka på det sätt varpå han bjöd mig på en glass att han också njöt av vita kvinnors sällskap!

Å, den börjar bli trött, denna underbara hand. Jag måste få det här brevet med kvällsposten. Det är hundra saker att styra med innan jag börjar tråkgöra att packa. Vad dig beträffar, kloke man, har jag en känsla av att du kanske också har stigit över tröskeln till ditt drömda rike för att ta det i besittning en gång för alla. Skriv och berätta för mig – eller spara det till något litet café under en kastanj, i disigt höstväder, vid Seine.

Jag väntar, fullkomligt lugn och lycklig, en verklig människa, en konstnär till sist.

Clea.⁴⁷

Vad vi noterar är att romanförfattaren Lawrence Durrell – under det att han skrev sin numera världsberömda romansvit *Alexandriakvartetten* – befann sig inom ramen för den psykologiska dramatik som Freud försökte att analysera. Den dramatiska framställningen av kärleken finner sin form i såväl vetenskaplig textframställning som i romanen. I det avseendet framstår grundantagandena som likartade i början av 1900-talet och ungefär ett halvt sekel senare. Utdragen ovan ur Durrells roman *Clea* är ett litterärt gestaltande av människor såväl indragna i passionerad kärlek som utlämnade åt skilsmässans tragik. Mot slutet av den minnesvandring som Darley återger möter vi en skilsmässa mellan två människor – en man och en kvinna – som passionerat har älskat varandra. De lider och försöker skydda sig mot lidandet. Ambivalensen finns närvarande mellan de två. Samtidigt uppenbaras att förlusten också innebär en befrielse. Och att drömmen om återseende lever efter det att man tror att man blivit den man var ämnad att vara. Allt står på spel i kärlekens mysteriespel och samtidigt slutar alla liv på samma sätt.

Att skriva kärlekens smärta eller att skriva om att kärleken gör ont

Det finns en viktig distinktion att göra beträffande texter om kärleken och den gäller vilket perspektiv som används, ett utanför-

eller ett innanförperspektiv. Durrell söker gestalta kärleken inifrån. Förenklat uttryckt är det uppenbart att forskare i större utsträckning än poeter och skönlitterära författare utnyttjar ett utanförperspektiv. När en forskare som Eva Illouz beskriver och analyserar kärlekens förändringar i det förmoderna, moderna och postmoderna samhället framträder för läsaren att kärlekens dramatik och intensitet gestaltas endast undantagsvis och då i form av korta citat ur skönlitterära verk eller poem skrivna av bland andra William Shakespeare, Jane Austen, William Wordsworth, Heinrich von Kleist, Johann Wolfgang von Goethe, Emily Dickinson och J. M. Coetzee, och till någon del också i de återgivna intervjuer som Illouz genomfört. Hennes beskrivning handlar snarare om en analyserande distansering och objektifiering. Hon vill framställa den vetenskapliga sanningen om kärleken.

När en författare som Lawrence Durrell skriver om den moderna kärleken förmedlas på ett annat sätt dess essens. Kärlekens villkor kan sägas indirekt bli analyserade i det skönlitterära verket och utifrån den skönlitterära författarens frihet. Friheten för läsaren att tolka Durrells romansvit *Alexandriakvartetten* är i det närmaste oändligt mycket större än den tolkningsfrihet som den vetenskapliga texten medger. Läsarens poetiska utrymme är större i Durrells text än i de vetenskapliga analyserna av kärlekens förändrade villkor. Den danska skönlitterära författarinnan Suzanne Brøgger konstaterar 1973 i *Fräls oss ifrån kärleken* att hon är trött på att läsa kärlekslösa filosofiska tankar om kärleken: ”Jag orkar inte läsa filosofer som skriver om kärlek, men som verkar kärlekslösa”.⁴⁸

Därför gör kärleken ont

Från Durrells gestaltning av en kärlek mellan man och kvinna som tillåts frambära svårfångade element i relationen, vilka utgör utrymmen för de inblandade subjekten att också drömma i, blir steget till Eva Illouz (f 1961) försök att sakligt belysa kärlekens villkor och hur dessa har förändrats under modern tid fram till postmodern tid radikalt. Illouz är inte filosof; hon är sociolog.

Hennes bok *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring* utkom i svensk översättning på Daidalos förlag 2013, året efter originalutgivningen.⁴⁹ Som boktiteln anger söker Illouz förklaringar till en smärta förknippad med kärleken som inte hänvisar till vare sig psykologiska eller biologiska/fysiologiska teorier. Hennes utgångspunkt är tanken att det är sociala faktorer som utgör den grundläggande kraft som styr oss människor på kärlekens område. Kärleken är en stark drivkraft bakom sociala relationer, och den är minst lika grundläggande som makt, hävdar hon.⁵⁰ Illouz betraktar sig som feminist, vilket emellertid inte betyder att hon inte kan ha kritiska synpunkter på delar av den feministiska analysen av kvinnors kärlek. Hon anser exempelvis att det är en brist inom feminismen att kvinnors kärlek reduceras i föreställningen att den skulle vara fångad i patriarkatet. Det får enligt Illouz till följd att den feministiska analysen generellt sett har svårt att uppfatta att kärleken har stort inflytande på både män och kvinnor i det moderna samhället. Visserligen ligger Illouz tyngdpunkt på att diskutera sitt ämne i relation till kvinnors erfarenheter, men hon ger reflektioner som också gäller den moderna mannen. Illouz blottlägger således de institutionella kraftspel som leder till de kärleksskval som människor av idag upplever. Det är enligt henne inte tillräckligt att endast avfärda dem

som någon form av "falskt medvetande".⁵¹ Hon är såsom sociolog inte primärt intresserad av individers handlingar och känslor. Det som drar hennes intresse till sig är de sociala strukturerna bakom dessa handlingar och känslor. Sociologin ser Illouz som det forskningsområde, som tillsammans med "en förståelse av modernitetens kulturella och institutionella kärna /.../ kan förklara varför kärleken har förvandlats till en ständig källa till obehag, förvirring och rentav förtvivlan".⁵² Detta anslag antyder att Illouz anser att så inte alltid har varit fallet, i varje fall inte i lika hög grad som under modernitetens era, vilken mynnat ut i det som ofta benämns postmodernitet.

Sociologin behövs av naturliga skäl, hävdar Illouz. Hon förnekar inte att psykologiska skillnader råder mellan människor och att olikheterna spelar roll. Men hon är kritisk mot det hon kallar det förhärskande psykologiska etos. Hon gör gällande att mycket av det som sägs vara individuella strävanden och erfarenheter i stället präglas av sociala och kollektiva moment, att det som många gånger betonas som psykologiska olikheter snarare är att betrakta som olikhet vad gäller social ställning och ambition, samt att "modernitetens inflytande på jaget och identiteten just [ligger i] att den blottar individernas psykiska egenskaper och gör dem till en avgörande faktor i deras romantiska och sociala öde".⁵³ Människans psykiska natur används således av Illouz som ett sociologiskt faktum, och det moderna jagets sårbarhet uppfattar hon som ett svar på att människans upplevelser "påverkas av inflytelserika institutionella restriktioner", vilka människan emellertid "lyckas hantera med hjälp av de psykiska resurser" som hon införlivat i sig under sin sociala utveckling.⁵⁴ Illouz vill påvisa en avgörande dynamik mellan det institutionella och det psykiska.

För att tydliggöra kärlekens villkor i modern tid använder sig Illouz av historien som en kontrastalstrande bakgrund. Hon är inte ute efter att använda historien för att beskriva dess dynamik och komplexitet utan lyfter ur historien fram ett antal fasta motiv som just kan kontrasteras mot hur de framträder i modern tid. Kärleken blir i Illouz arbete ett mikrokosmos i vilket det enligt henne går att urskilja modernitetens processer. För henne handlar det inte om att exempelvis berätta en historia om känslornas seger över förnuftet eller om jämställdhetens seger över könsexploateringen. Hon vill åt vad hon anser vara en "betydligt mer mångbottnad historia".⁵⁵ Målet med studien är att påvisa något "kvalitativt nytt i den moderna erfarenheten av kärlekskval".⁵⁶

En annan aspekt av Illouz analys är att hon tänker sig att det som inom Karl Marx teori gäller för varor också gäller för kärleken. Det betyder att hon gör gällande att kärleken formas och framalstras av konkreta sociala relationer. Beträffande den moderna tiden innebär det att kärleken "är i omlopp på en marknad där aktörerna konkurrerar på olika villkor; vissa personer har större möjligheter än andra att definiera villkoren för hur de blir älskade".⁵⁷ Denna infallsvinkel aktualiserar övergången från den "gamla" till den "nya" världen, ett område som behandlats av bland andra Karl Marx, Max Weber, Émile Durkheim, Sören Kierkegaard och Georg Simmel. Den "nya" världen kännetecknas av att gamla värden knutna till religion, gemenskap, ordning och stabilitet inte längre ges samma självklara betydelse. Människan blir mer ensam i den "nya" världen, och frågan kring vad som etiskt skall styra människan väcker oro bland filosofer och författare från övergångstiden. Illouz betraktar bland andra Fjodor Dostojevskij och Leo Tolstoj som två representanter för denna

oro. Vad sker när människan inte längre lever sitt liv med förpliktelser gentemot högre (gudomliga) principer och värden, med andra ord när hon lever utan den struktur i tillvaron som gudomliga förhållningsord ger? Och kanske viktigast, vad skulle ske med människan när "den fiktion som skänker tröst och gör världen vackrare" trängdes undan, när hon nykter vaknar upp ur den illusion som gjort hennes liv uthärdligt?⁵⁸

En viktig fråga beträffande Illouz undersökning gäller den metod hon valt. Hon använder fiktionen som en viktig källa, i synnerhet när hon söker tydliggöra kärlekens förmoderna situation. Jane Austens romanvärld används i relativt hög utsträckning.⁵⁹ Illouz hänvisar även till ett flertal sociologiska/historiska publikationer. När det gäller den moderna tiden utnyttjar Illouz även nytillkomna medier. Det betyder att hon hänvisar till tv-serier, dokusåpor samt olika sajter på nätet. Hon hänvisar regelbundet till en veckospalt, "Modern Love", i *The New York Times*. Därtill har hon genomfört ca 70 intervjuer. De intervjuade kommer från storstadsregioner i USA, Europa och Israel. Av de intervjuade är 60 procent kvinnor och 40 procent män, samtliga har en akademisk examen bakom sig och är i ålder mellan 25 och 67 år gamla. De representerar ogifta, ensamstående fränskilda samt gifta personer. Det är någon form av bemedlad övre medelklass i storstadsmiljö som talar genom intervjuerna. När man reflekterar över de slutsatser Illouz når fram till är det sannolikt inte oväsentligt att ha i åtanke att hennes slutsatser inte självklart gäller generellt eller är lika framträdande i alla samhällsgrupperingar utan främst är knutna till den grupp människor som hon valt att intervjua och låta komma till tals. På socioekonomisk nivå förefaller Illouz respondenter i mångt och mycket motsvara den grupp människor som framställs som ideal i de massmediala sammanhang som på ett eller annat sätt fokuserar på kärlek och samliv.

Illouz uppehåller sig vid hur människor söker sig till varandra på kärlekens område. Uppvaktningsprocessen blir i detta perspektiv en viktig faktor, och den fokuserar på att parbildningen hänger samman med någon form av valmöjlighet. Hon inser att en människas karaktär, en aspekt som hon anser spelade en avgörande roll i förmodern tid, hänger samman med hennes disposition, men hon betonar inte, så som oftast sker i psykologiska sammanhang, denna aspekt eftersom den inte, enligt henne, ger svar på frågan hur människors självkänsla förhåller sig till uppvaktningsprocessen. Illouz hävdar att karaktär motsvarar "ett slags objektiviserad och materialiserad version av gruppens värderingar".⁶⁰ Karaktären är enligt henne av performativ art, den är med andra ord synlig och iakttagbar för andra. En människas karaktär framträder således i Illouz resonemang inte så mycket som en inre naturgiven egenskap utan motsvarar i stället "förmågan att överbygga klyftan mellan jaget och den offentliga världen av värden och normer".⁶¹ Anseende och heder blir viktiga hållpunkter i det synsättet. Om kärlek och uppvaktning förbinds med karaktär betyder det att människors jagkänsla knyts till "deras förmåga att motsvara moraliska normer och ideal, inte till det värde som motparten tillskriver deras inre jag".⁶²

När det gäller den förmoderna tiden, exempelvis illustrerad av Jane Austens romangestalter, påvisar Illouz att karaktären spelade stor roll i uppvaktningsprocessen. Valet stod under påtryckning från kravet att det anpassades till rådande moraliska och sociala normer; självkänslan härrörde från hur väl dessa moraliska och sociala regler uppfylldes. Det värde människor tillskrev varandra i relation till kärleken var, som Illouz skriver, om inte helt

objektivt så "åtminstone objektivt förankrat".⁶³ Dessa omständigheter ligger till grund för Illouz tanke att det var sociala mekanismer som öppnade för människor i förmodern tid att bygga upp sin självkänsla. Det sociala rummet och de sociala spelreglerna och arrangemangen utgjorde en form av miljö som människan agerade i. Detta leder henne till att tala om en valets ekologi och arkitektur när det gäller kärlek och uppvaktning. Hon klargör att den förmoderna människan på inget sätt saknade ett inre rikt liv. Skillnaden mot nutida omständigheter är att då strävade människorna i hög grad efter att leva i samstämmighet med "den offentliga världens ritualer och roller"⁶⁴ och inte främst efter att inlemma sig i "det *system av känslomässig autenticitet*" som kännetecknar modern tid.⁶⁵ När det gäller autenticitet hävdar hon att denna förutsätter en känslomässig ontologi som "föregår och existerar bortom de regler som styr och kanaliserar hur man uttrycker och upplever känslor i allmänhet och kärlek i synnerhet".⁶⁶ I modern tid fungerar subjektets känslor som anledning till och förutsättning för valet av partner, i kontrast till den förmoderna tiden när känslorna fick framträda först efter det att det rådande sociala värdesystemet sagt sitt ja till bindningen. Denna situation kräver, enligt Illouz, en självkänedom som bygger på en känslomässig självvrannskan; den älskande söker fram svar på vad hon/han känner i förhållande till den hon/han väljer i kärlek. En annan inte helt ovanlig väg att få visshet om sina känslor är att subjektet plötsligt drabbas av en närmast överväldigande insikt; kärlek vid första ögonkastet blir ibland det tillräckliga tecknet på att känslornas autenticitet gäller.⁶⁷

Illouz talar om den romantiska ekologins omdaning. Den skulle motsvara vägen från den förmoderna ritualiserade formen av uppvaktning i kärlek, där subjektet så att säga skyddas av att det finns yttre objektiva samhällsnormer som styr partnervalet, till att det framträder en friare äktenskapsmarknad i modern tid. I och med denna övergång förändras det Illouz kallar partnervalets ekologi och arkitektur.⁶⁸ Från att ha dominerats av karaktärsaspekten övergår partnervalet till att bygga på känslomässig intimitet, och den andre, den som väljs i kärlek, omvandlas till att vara ett objekt på en fri, konkurrenspräglad marknad. Partnervalet sexualiseras och psykologiseras, skönheten knyts också påtagligt till sexualiteten, hävdar Illouz⁶⁹; fokus riktas mot kroppen.⁷⁰ Kärleken individualiseras, vilket enligt Illouz inte skall förstås som att den individuella aspekten inte tidigare funnits, utan som att individualiseringen genom ett paradigmskifte övertar karaktärens tidigare grundläggande och styrande roll. Konsumtionsidén knöts också steg för steg till partnervalet. Först gällde denna inriktning kvinnorna – bland annat genom att mode och kosmetika blev objekt på en allt starkare reklambaserad marknad – och det var först på 1950-talet som manskroppen exponerades på ett likartat sätt. Illouz nämner att första numret av *Playboy* utkom 1953. Hon gör gällande ett en playboyetik då såg dagens ljus, en etik som "prioriterade den personliga tillfredsställelsen i en glittrande värld av ständig konsumtion, fritid och vällustig njutning".⁷¹

Av det framförda kunde man misstänka att Illouz skulle anse att "sexighet" var något nytt i och med att partnervalet fördes ut på en marknadsarena. Så är inte fallet. Hon anser däremot att fysisk attraktion blivit ett mer "medvetet, uttalat, legitimt och respekterat kriterium för valet av partner" och att det senmoderna samhället, med betoning på vår samtid, erbjuder både kvinnor och män möjligheten att använda sin sexuella dragningskraft på

vad Illouz benämner "romantikens och äktenskapets område".⁷² Som en förlängning av eller utvikning från det området talar Illouz om uppkomsten av så kallat "förströelsesex". Denna form av sexuell aktivitet skulle enligt sociologiskt förankrade synsätt ta plats som ett svar på tre kulturellt verkande krafter, nämligen konsumtionskultur, psykologi och en politisering av sexualiteten.⁷³ Illouz vill hellre beskriva denna tendens vad gäller sexualiteten som en "diffus statusmarkör", alltså en egenskap som ger status.⁷⁴ Den framträder för henne dessutom som ett tidigt vägval bort från homogamin, som innebär att äktenskapet ingicks enligt gällande sociala normer och värderingar. Sexigheten erhöll potential att kunna bryta mot traditionella värderingar vad gäller partnerval, hävdar hon.

Sexualiteten som diffus statusmarkör fick inte endast till konsekvens att den socioekonomiskt styrda homogamin undergrävdes. Sexualitetens exponering ledde också till att partnervalet öppnade för fler valmöjligheter och fler eventuella konflikter. Det blev ett i högsta grad subjektivt val, samtidigt som det då oundvikligen blev mer komplext. Ytterligare en konsekvens som Illouz ser är att sexualiteten mer eller mindre frikopplades från äktenskapet och blev en form av legitimt självändamål. Sex och känslor hålls mer åtskilda i det moderna samhället, ty känslor struktureras inom ett moraliskt system medan sex som beteendekategori saknar moralisk kodifiering.⁷⁵ Hon betonar att det ikoniska och visuella får en förstärkt betydelse i det moderna partnervalet, vilket leder till att valet görs snabbare än när det byggde på en rationell bedömning av faktorer på det socioekonomiska området. Därtill upplever hon att skönhet och *sex appeal* har standardiserats och likriktats, mycket tack vare den ökande mediala spridningen.

Illouz synsätt har, som påtalats tidigare, en förankring i Marx tänkande om marknaden och marknadskrafter. När hon beskriver det moderna partnervalet faller hon kommentaren att ekonomer gärna hävdar att vi människor väljer utifrån våra preferenser.⁷⁶ Illouz anser att en viktig aspekt ofta glöms bort i det resonemanget, och det är under vilka premisser som preferenserna tar form. Den senare frågan bedömer hon som avgörande då diskussionen gäller äktenskapsmarknaden, ty denna marknad är inte vare sig naturlig eller universell. Den är historiskt reglerad och den moderna äktenskapsmarknaden måste således, enligt Illouz, betraktas som ingående i en "historisk avregleringsprocess".⁷⁷ Hon framhåller att aktörerna på äktenskapsmarknaden, som hon hellre vill kalla "sexuella fält" i enlighet med Pierre Bourdieus tänkande, konkurrerar i en given social kontext men utan att ha tillgång till samma resurser. Resultatet – på äktenskapsmarknaden – blir en hårdnande konkurrens, hävdar Illouz, samt att begäret i vår moderna tid sammantvinnas med "ekonomiska hänsyn och med frågor om värde, inklusive människors egenvärde".⁷⁸ Strukturen hos vilja och begär formas av den rådande konkurrenssituationen, hävdar hon, och begäret skulle enligt henne därmed erhålla de egenskaper som kännetecknar det ekonomiska utbytet; med andra ord blir lagen om tillgång och efterfrågan utslagsgivande också på det sexuella fältet i modern och postmodern tid.

Ett resultat av denna förskjutning av partnervalet så att det hamnar på en betydligt friare marknad än under förmodern tid är enligt Illouz att en rädsla för att binda sig har etablerat sig. Om kvinnor under förmodern tid var återhållsamma som svar på de sociala normer som då gällde beträffande sexualitet och partner-

Nigers folkdans- och folkmusiktrupp vid *Festival Panafricain* i Alger, 1969. Foto: Guy Le Querrec.

val så har det i modern tid slagit om så att män känslomässigt mer och mer distanserar sig inom den frihet som råder och de finner stöd för denna distansering genom den expressiva individualism som idag idealiseras; seriellt sex bland män skulle enligt Illouz numera inte vara någon ovanlighet.⁷⁹ För kvinnornas del ser det annorlunda ut. Kvinnor av idag söker exklusivitet i sitt partnerval; de tar ”på sig den sociologiska rollen att skaffa och vilja ha barn”.⁸⁰

Med anledning av mäns distanserade hållning diskuterar Illouz vad hon kallar psykologiska förklaringar till att man inte vill binda sig. Hon ogillar tanken att sociologer godtar en apriorisk patologisering av till exempel det manliga beteendet. Hon skriver: ”Psykologiska förklaringar är särskilt suspekta eftersom de indirekt bygger på modellen av ett friskt psyke, som förutsätter att intimitet är det ’normala’ och ’friska’ tillstånd som alla bör eftersträva.”⁸¹ Illouz anser inte att man bör ha kvinnors sätt att förbinda sig till den andre som normalitetsideal och måttstock; män skall inte förmås att handla enligt det mönstret. Hon anser att en sådan ingång till problemet riskerar att dölja en viktig kultursociologisk fråga, nämligen vad det ”är för sociologiska förhållanden som män uttrycker och agerar ut när de vägrar att binda sig”.⁸² Så som Illouz ser situationen alstrar den en känslomässig ojämlikhet; män erhåller en strukturell fördel genom att de kan utestänga sina känslor i förhållande till en sexuell partner.⁸³

Från Bourdieu hämtar Illouz också begreppet ”symbolisk dominans” – ett begrepp som försöker ringa in den process som leder till att grupper inom ett samhälle ges möjlighet att definiera verkligheten och värden knutna till den – och skapar begreppet ”känslomässig dominans” för att tydliggöra att på partnervalets område har den ena parten ”större kontroll över den känslomässiga interaktionen för att han eller hon är känslomässigt distanserad och har större möjlighet att fatta egna beslut och begränsa den andra partens valmöjligheter”.⁸⁴ Ordet dominans antyder någon form av makt. Illouz anser att män i modern tid erhåller makt på det sexuella fält som idag finns och utspelar sig på en kapitalistiskt styrd marknad. Den som har makt imiteras; även kvinnor av idag söker sig inom ramen för ett emancipatoriskt livsideal till en seriell sexualitet. Detta är inte något som förvånar Illouz, ty hon anser att ”[a]utonomi, frihet och förnuft är modernitetens övergripande värden”.⁸⁵ Friheten har emellertid i modern tid institutionaliserats på ett sätt som förändrat valets arkeologi och arkitektur. Förändringen har haft negativ effekt på viljan, anser Illouz, och viljan utgör ”kärnan i den föreställning om vad det innebär att vara en person som dessa ideal [autonomi, frihet och förnuft] grundar sig på”.⁸⁶ Friheten blir en form av problem utan lösning; är friheten förverkligad blir det svårt att använda valfriheten.⁸⁷

Ett av bokens kapitel bär rubriken ”Behovet av erkännande: kärlek och jagets sårbarhet”. Det startar i Descartes insikt om att tvivlet bidrar positivt till försöket att få säker kunskap om vad man vet. Samtidigt nämner Illouz, med hänvisning till ett ”brett spektrum av psykologer och psykoanalytiker”, att människans jag skulle vara i behov av att ständigt bekräftas.⁸⁸ I förmodern tid handlade det om ett erkännande av klass; kön och klass kodifierades på kärlekens område i avsikt att genomföra en lyckad uppvaktning.⁸⁹ I modern tid, och mer accentuerat ju närmare vår samtid man söker sig, handlar det om andra saker. Dessa andra saker hämtar Illouz från moderna självhjälpsböcker: *Dating for*

Dummies, *Mars träffar Venus*, *Date... or Soul Mate*. I dessa behandlas åtråns dynamik hos kvinnor och män, råd framförs om att ge män erkännande och kvinnor dyrkan, och det framhålls att det är viktigt att lära känna sig själv och försöka övervinna sin osäkerhet.⁹⁰ När det gäller osäkerheten konstaterar Illouz att den pekar ”på två sociologiska fakta: dels att vårt värde inte existerar utan interaktion och inte är säkerställt på förhand, utan hela tiden måste bestämmas och bekräftas på nytt, dels att detta värde kommer att avgöras av hur bra vi gör ifrån oss i ett förhållande”.⁹¹ Illouz gör gällande att det under det modernas tillkomsthistoria, sedan kravet på att ett erkännande skall ges oberoende av en persons socialt reglerade status, framväxer ett erkännande som gäller personens värde ”inom ramen för och genom social interaktion”.⁹² Sårbarheten blir mer personlig, och kärleken blir enligt Illouz en ”fast punkt för erkännande”.⁹³ Denna fasta punkt ger emellertid samtidigt upphov till vad Illouz kallar en ontologisk otrygghet.⁹⁴ I förmodern tid hänvisades till välkända gemensamma betydelser, normer och ritualer; värdet grundlades offentligt och i objektifierade termer. I modern tid överges denna trygghet; valet av partner svarar mot ”en privat interaktion där en annan persons jag bedöms utifrån ett flertal skiftande kriterier såsom fysisk dragningskraft, personkemi, ’kompatibel’ smak och psykisk läggning”.⁹⁵ Värdet blir under dessa omständigheter performativt; det förhandlas fram utifrån individualiserade smakpreferenser och värdekriterier. Det leder i sin tur till en vad hon kallar konceptuell osäkerhet, vilken står i motsats till det självföroringande som kunde uttryckas i ritualiserad form och offentligt i förmodern tid men som inte utgjorde något hot mot självföroringarens eget jag.⁹⁶ För Illouz står det klart att kärleken i alla tider har varit en källa till lidande. Den springande punkten i hennes resonemang är emellertid ”hur jaget är involverat, lovordas eller föroringas” i detta lidande.⁹⁷

När Illouz sammanfattar sin syn på partnerval och kärleksyttringar i vår samtid gör hon gällande att ”män följer autonomins imperativ mer konsekvent och under längre del av sitt liv och på så sätt får [de] ett känslomässigt övertag över kvinnors längtan efter att binda sig, som tvingar kvinnorna att hålla tyst om denna längtan och imitera männens distanserade hållning och strävan efter autonomi.”⁹⁸ I Illouz beskrivning av situationen runt jagets värde på sexualitetens fält i modern tid framträder hur jaget blir ett ”föremål för en ekonomisk kalkyl som innebär att det kan sänka sitt eget värde genom att erkänna (’älska’) någon annan ’för mycket’”.⁹⁹ Knyter man sedan detta till att både autonomi och erkännande är viktiga aspekter i det sociala samspelet förs de inblandade in i en kluven situation, vilket kan alstra oro och självanklagelser. Illouz gör gällande att denna moderna situation har förändrat människors självtvivel.¹⁰⁰ Hon upplever också att de självanklagelser som kommer till uttryck i vår tid skiljer sig kvinnor och män emellan, med andra ord, ”det terapeutiska språk som människor använder för att hantera konflikten mellan erkännande och autonomi är inskrivet på olika sätt i kvinnors respektive mäns positioner och relationer”.¹⁰¹ Den ontologiska otrygghet som Illouz talar om beträffande det kärlekstörstande jagets utsatthet i modern tid betraktar hon således som ojämnt fördelad mellan könen.

Marx har myntat fraserna att ”allt beständigt förflyktigas” och att ”allt heligt profaneras” och han tycks ha känt någon form av bävan inför sin insikt. Utifrån Marx syn på sin tid anser Illouz

att han var modern i det att han var kluven till framåtskridandet. Moderniteten skulle, enligt Max Weber, definieras av "sin egen legitimerande kulturella kärna, av en rädsla för de krafter som den skulle kunna frigöra".¹⁰² Moderniteten avförtrollade världen. Under förmodern tid gällde på kärlekens område förtrollningen bland annat kärleksobjektet; det sågs som heligt. Den gällde också kärleken som sådan och den kunde inte förklaras eller motiveras. Kärlekserfarenheten överskuggade även all annan erfarenhet av världen. Därtill sammansmälte kärlekens subjekt och objekt; som vore du jag och jag du. Illouz illustrerar denna sammansmältning med ett brevcitat från 1812: "Min ängel, mitt allt, mitt jag".¹⁰³ Kärleksobjektet beskrivs även som unikt och ojämförbart. Den som älskar förtrollat tänker inte på om det ligger i hennes eget intresse eller inte att älska så. I Honoré de Balzacs roman *Liljan i dalen* (1836) yttrar protagonisten: "Att älska utan hopp är också lycka." Denna fras skulle enligt Illouz illustrera hur den älskande kunde glömma varje tanke på eget intresse. Frasen "kärlek vid första ögonkastet" skulle också enligt henne ligga inom ramen för den förtrollande kärleken.

I och med modernitetens inträde förändras detta; kärleksupplevelsen avförtrollas och utsätts i stället för rationell prövning. Avförtrollningen anser Illouz är en basal "kulturell, kognitiv och institutionell process i det moderna samhället".¹⁰⁴ Det rationella förhållningssättet hämtar stöd från "tre kulturella krafter: vetenskapen, den politiska kontraktualismen och nya tekniska hjälpmedel för att välja".¹⁰⁵ Illouz gör gällande att det är dessa krafter som bidragit till att tron på den romantiska kärleken försvagats och givit upphov till osäkerhet och blivit grogrund för en ironisk hållning i förhållande till kärleken.

När kärleken inlemmas i ett vetenskapligt synsätt – beskriven som ett resultat av omedvetna eller kemiska eller evolutionära mekanismer, med andra ord betraktad på ett sätt som förknippas med psykologi/psykoanalys, biokemi/fysiologi respektive evolutionsteori – blir det svårt enligt Illouz att omvandla kärleken "till en mytologi, en självständig transcendent kraft".¹⁰⁶ Den politiska emancipationen har bidragit på ett likartat sätt, hävdar hon. Kön och kärlek har av feminismen kunnat dekonstrueras tack vare begreppet makt; språkbruket har förändrats inom ramen för vad Illouz kallar en proceduralism i en neutraliserande riktning. Den slutsats som framträder i hennes resonemang som svar på kärlekens avförtrollning är att "de politiska jämställdhets- och rättvisidealerna tillsammans med vetenskapen och tekniken /.../ har gjort våra kärleksförbindelser till föremål för granskning och kontroll som sker med formella och förutsägbara metoder".¹⁰⁷ Det är inte en romantisk bild som Illouz målar upp och den blir inte mer romantisk när hon radar upp vilka faktorer som avspeglar sig i den internetbaserade teknik som används av dagens människor i jakten på en partner: intellektualisering, rationell hantering av strömmen av intresserade personer, visualisering, jämförbarhet, konkurrenstänkande och nyttomaximering.¹⁰⁸ I detta sammanhang påtalar Illouz på nytt den form av ojämlikhet som råder mellan könen i dagens samhälle; den tär på "förhållandens känslomässiga kärna".¹⁰⁹ Hennes tes blir att jämlikheten måste driva fram "en ny definition av erotik och romantiska begär".¹¹⁰ Den dagsaktuella situation som hon beskriver bedömer hon således som tärande; paradoxen säger att jämlikheten – i kombination med ett "känslomässigt kontraktstänkande" som skulle bygga på fri vilja, jämlikhet och symmetri – har lett till

osäkerhet, ironi och olust.¹¹¹ Premissen bakom detta ställnings-tagande är att kärleken har mist sitt kulturella patos och i stället reglerats in i en vittomfattande kulturell omdaning med hjälp av proceduralism och rationalisering. En bieffekt av detta är att även kärlekskvallen tappat sitt patos och inte når in i subjektets existentiella kärna på grund av att konflikten inte längre handlar om individen och samhället, "inte är motsatsen till det ekonomiska handlandets kalkyl och inte kräver att jaget ska överge sina gängse självkontrollmekanismer".¹¹²

Bokens sista kapitel har rubriken "Från romantiska fantasier till besvikelse".¹¹³ Av det redan återgivna finns rörelsen implicit beskriven. Ett mycket tydligt exempel på väg mot den besvikelse som lurar i det postmoderna samhället gestaltas av Gustave Flaubert i romanen *Madame Bovary* (1856). Emma Bovary beskrivs av Illouz som "ett genuint modernt medvetande som är bräddfullt med imaginära kärleksscenarioer" och romanen åskådliggör "vad som händer när dessa krockar med verkligheten".¹¹⁴ Emma Bovary, med sitt romantiska begär, lever också i ett samhälle som gränsar till den mer moderna konsumtionskulturen, vilken, enligt Illouz, är en kultur som "aktivt och rentav aggressivt uppmanar människor att använda sig av fantasin och ägna sig åt dagdrömmar".¹¹⁵ Historiskt sett hör konsumtionsidén och det romantiska jaget ihop, och Emma Bovary förkroppsligar detta, anser Illouz.

På tal om vardagens tillkortakommanden hänvisar Illouz till Freuds term realitetsprincipen, som enligt henne inom psykoanalysen motsvarar en form av norm. Hon vänder sig emot detta synsätt som påtalar att tillkortakommandet skulle böttna i "realistiska förväntningar".¹¹⁶ Hon saknar att strukturen i den verklighet som alstrar besvikelsen aldrig ifrågasätts. Med denna kommentar förflyttar hon fokus bort från försöket att förklara en psykisk verklighet till att lägga förklaringen till besvikelsen på en sociologisk/samhällelig nivå.

När Illouz avrundar sin diskussion om den smärta som är förknippad med kärleken betonar hon att hon inte anser att den moderna kärleken alltid gör ont eller att någon förmodern tidsepok uppvisade en kärlek som skulle vara bättre än dagens. Kärleken har alltid gjort ont, men den har förändrats och följaktligen gör den ont på nya sätt. Hennes avsikt har varit att försöka blottlägga, till och med "framhäva de sociologiska särdragen i dagens situation", och hon har medvetet valt att framhålla den olyckliga kärleken, för det är den som är i behov av vetenskaplig belysning, hävdar hon.¹¹⁷ Hennes angreppslinje böttar i att "[j]ämlikhet, frihet, sexuell tillfredsställelse, [samt] att visa prov på omsorg och autonomi utan att se till könstillhörighet" skulle vara svaret på vad "den moderna kärleken och intimiteten utlovar".¹¹⁸ Hon når till sist fram till konstaterandet att det hon velat påvisa utgör en paradox. I vandrigen mot modern och postmodern tid anser hon sig ha kunnat visa att "känslorna, kärleken och romantiken" har svalnat. Mot det framträder samtidigt att "kärlekens betydelse för vår självkänsla på många sätt [är] större än någonsin tidigare".¹¹⁹ Illouz dröm, skriver hon, är att människan skall finna fram till "nya former av passionerad kärlek".¹²⁰

Två romaner om kärlek i postmodern tid

Utifrån Eva Illouz sociologiska analyser är det av intresse att se om det går att spåra några av hennes slutsatser i något samtida

Badande par på den konstgjorda ön Odaiba i Tokyo. I bakgrunden Fuji TV Building (1997) av den japanske arkitekten Kenzo Tange. Foto: Bruno Barbey.

fiktivt verk som har kärleken som tema. Lena Andersson (f 1970) har skrivit två romaner som skildrar huvudgestalten Ester Nilssons möte med kärleken. I den första av dessa, *Egenmäktigt förfarande – en roman om kärlek* (2013), möter hon Hugo Rask, en konstnär vars konst främst sägs bygga på ”rörliga bilder och text i en kombination som ansågs både storslagen och säregen”.¹²¹ Lidel- sen drabbar henne och nästan omedelbart sedan den gripit tag i henne kastas Ester resolut ut av sin i romanen nedtonade sambo; han hjälper henne så snabbt att hon slipper att föra den nya lidelsen på tal. Romanen slutar emellertid i att Ester konstaterar att hon inte förmår nå Hugo så som hon vill nå honom och till sist inser att ”[i]nget mer fanns att förstå”.¹²² I den andra fristående uppföljaren, *Utan personligt ansvar* (2014), i vilken Hugo Rask endast nämns i förbifarten och som ett avslutat kapitel, kämpar Ester Nilsson med kärleken i mötet med skådespelaren Olof Sten. Och hon kämpar även i denna roman med rationalitetens näbbar och klor.¹²³ Olof Sten är gift med Ebba; vuxna barn från tidigare äktenskap finns. Stockholm är, liksom i den första romanen, den geografiska basen för de förvecklingar man som läsare får följa och romanen utspelar sig över en tid om drygt fyra år.

Romanernas respektive skeende bärs delvis fram av en allvetande berättare, som ibland faller påståenden som har något av aforismens karaktär över sig, men fokus ligger på Ester och vad som sker i hennes inre. I *Egenmäktigt förfarande* framträder Ester som en person som strikt rationellt prövar sina möten med Hugo Rask, men hennes reflektioner överskuggas av att hon bygger upp dem i enlighet med vad hon själv skulle vilja se, vilket gör att hon missuppfattar det mesta av vad som utspelar sig mellan henne och Hugo Rask. Ett exempel är att när hon anar att Hugo avstår från att tala om ett distansförhållande han har, så skulle det bero på att det är under avveckling; ”chansen för byte var stort”.¹²⁴ När den allvetande berättaren i den första romanen talar om ”de stegande förväntningarnas missnöje” konstateras utan omsvep:

Den enda fördelen med det är att besvikelsen efter en tid slår över i en annan naturlag, de sjunkande förväntningarnas glädje inför det minsta.¹²⁵

Ester drabbas av dessa båda ”naturlagars” obönhörlighet. I den senare romanen kallar hon sig existentialist och betraktar Olof som fatalist, åtminstone inledningsvis i sin frustration över att han inte väljer henne framför hustrun. Olofs tvetydiga svar gällande Esters påstående att han är en fatalist säger att han kanske väljer men inte som Ester vill att han ska välja. Även i den andra romanen är hon således karaktärsfast, med andra ord missuppfattar hon vad som utspelar sig mellan henne och Olof. Hon ser det hon vill se.

Det raster som den allvetande berättaren lägger över skeendet framträder exempelvis i följande passage, som kommentar till att Ester och Olof har haft sex för första gången och denne, som vore han mycket överraskad, kommenterar hettan mellan dem, när deras möte, enligt Ester, byggde på att hon tagit sig till Arvidsjaur just för att de var så attraherade av varandra. Försökte Olof med sin kommentar meddela henne något, undrar Ester:

Det gjorde han, men Ester kunde inte se att Olof Stens alla yttranden vid detta möte då de tog steget in i köttet var till för att trovärdigt inför sig själv och en tänkt om-

värld kunna fortsätta iscensättningen av att det som skedde mellan honom och Ester Nilsson var oplanerad tillfällighet där han nätt och jämnt var inblandad. Det lindrade skulden. Somliga människor har aldrig gjort något, bara utsatts för.”¹²⁶

I en annan passage, efter det att Ester obemärkt kunnat se Olof i närheten av sin bostad och han senare i hennes sällskap hävdar att han sällan befann sig i de kvarteren, fälls kommentaren av den allvetande berättaren: ”Inget lyser så i neon som den förnekelse ingen efterfrågat.”¹²⁷ Ester tolkar lite senare hans kringstrykande som att han vill ”stå i en tämligen innerlig men outtalad kontakt, utan personligt ansvar”.¹²⁸

Den andra romanens händelseförlopp och det hopplösa i Esters förväntningar kan sägas få en bakgrund i den allvetande berättarens syn på Olof. För honom

var älskarinnan både idé och realitet, så självklar att han aldrig tänkt på henne som idé men med stor iver anammat den hel och hållen som realitet. Oavsett vad Ester Nilsson gjorde och sa, hur förtvivlat hon än älskade och vädjade, alltid långt mindre förslagen än han, fördes hon när det passade till kategorin lömsk förslagen fresterska. Det kunde ske eftersom kategorin fanns och frodades av ett evigt växelspel mellan verklighet och idé. När idén inte stämde så bra – älskarinnan ska inte längta efter sammanflätningen av två egalitära själar – gjorde Olof Sten om henne i tanken för att idén skulle gå oskadd.¹²⁹

Hur rationell och analyserande Ester än är så kan man säga att hon missar det för henne väsentliga, nämligen det faktum att Olof inte väljer att lämna sin fru. Varje tillstymmelse till närmande tolkar Ester som att skilsmässan ligger nära. Detta spel mellan förhoppning och besvikelse upprepas om och om igen, och det förvärras ju längre tiden går. När Ester i sitt bryderi söker stöd hos sina väninnor fälls kommentaren att hon är för individualromantisk. I Lena Anderssons tappning kan det lyda enligt följande:

Ett resonemang hon ofta fört med sig själv för att bevara realismen i sina bedömningar malde nu i medvetandets bortre regioner. Det löd: har man rätt att skapa förväntningar som det inte finns fog för? Nej. Vet Olof att han gör det? Ja. Varför gör han det då?

Ett: Han är förtjust men har inte bestämt sig.

Två: Han är förtjust men kan inte låta bli fast han bestämt sig.

Tre: Han förströr sig och tar för sig av det som bjuds, den som inte klarar av upplägget får be honom låta bli.¹³⁰

I den del av romanen då denna passage förs fram tänker sig Ester att det är alternativ ett som gäller, och hon håller fast vid det in i det längsta.¹³¹ I Eva Illouz tolkning av den kärlek som smärtar skulle alternativ tre sannolikt kunna likställas med seriellt sex. Det är det egentligen aldrig frågan om i någon av romanerna.¹³² När romanen om Ester och Olof går mot sitt slut får man nog konstatera att det är alternativ två som i princip gällt hela tiden, även om Esters agerande i slutet av romanen, då hon rakt av meddelar hustrun om hennes och Olofs förhållande, och

det efterspel som blir av det meddelandet, gör att inget av alternativen gäller. Det tar slut mellan dem. Och man kan konstatera att det inte har varit någon vacker eller poetisk kärlekshistoria som Ester och Olof låtit sig drivas in i.

I bägge romantexterna kan man skönja flera av de särdrag som Eva Illouz diskuterar i sin analys av kärleken i modern/postmodern tid. Samtidigt kan man säga att det som utspelar sig i och mellan romanernas huvudgestalter, Ester och Hugo i den första och Ester och Olof i den andra, inte fullt ut representerar den kärlekshandel som Illouz förknippar med det postmoderna samhället. Kanske motsvarar de mer en försmak av det. Ester och Hugo är stadsbor, de besöker landet som sådana och de tillhör någon form av kulturelit. Även Olof är storstadsbo. Han delar med Ester en akademisk utbildningsbakgrund och alla tre förefaller att ha en så god ekonomi att den aldrig egentligen förs på tal trots ett flitigt resande inom både Stockholm och landet. Författarinnan, Lena Andersson, ger inga egentliga psykologiska inblickar som når gestalternas historia. Som läsare får man lära känna hur de är nu och hur de förhåller sig till varandra. Man får också ta del av andra bifigurer, i första hand vänner till Ester, varierande samtida tolkningar av vad som sker i de två förhållandena. En roll i romanerna spelas av "väninnekören"; ofta talar den emot de steg Ester tar i jakten på de bägge svärbundna männen.

Medan relationen pågår kan man säga att Ester betalar ett högre pris än både Hugo och Olof, vilket skulle ligga i linje med Illouz slutsatser. I *Egenmäktigt förfarande* betonas vid flera tillfällen att i kärlek är det den "som vill minst som har mest makt", en tanke som Illouz också för fram.¹³³ Olof, i *Utan personligt ansvar*, söker hela tiden hålla sig fri i sin relation till Ester, hur mycket han än gillar att ha sex med henne och att samtala med henne. Esters besvikelse når henne som person; inget socialt regelverk runt uppvaktningsspelet, där de båda är aktiva, ger henne skydd. Hon ensam, som person, får ta emot konsekvenserna.¹³⁴ Hon är naken i sitt sökande och sexuellt öppen i det, på sätt och vis mer öppen än Olof som skyddar sig bakom äktenskapet med Ebba. Illouz talar om att sårbarheten blivit mer personlig i modern tid, och det kan man säga framstår som ett faktum i båda romanerna, även om det inte framgår klart hur djupt sårad Ester Nilsson blir av att hennes kärlek inte går vinnande ur kärleksstriderna. Ester värnar också om exklusiviteten i sitt val av kärlekspartner, en aspekt som Illouz hävdar företrädesvis måste tillskrivas kvinnor av idag.

Illouz för fram idén att män idag ägnar sig åt seriellt sex. Så är inte fallet i romanerna, även om den frågan berörs som en eventualitet, vilket påpekats tidigare. Inget entydigt framkommer emellertid som säger att så skulle vara fallet. Hugo försöker hålla delar av sitt liv hemligt. Olof distanserar sig och det är oklart på vilka grunder han ger sig in i förhållandet med Ester. Han är däremot ambivalent. Hans ambivalens förefaller komma sig av att han i vissa ögonblick låter sig bindas av äktenskapslöftet till hustrun.¹³⁵ Med tiden klargör han att han betraktar Ester som sin älskarinna, vilket Ester inte kan förlika sig med. Hon vill något annat; hon vill leva med honom. Däremot nämns aldrig att Ester skulle vilja ha barn med honom; hon drömmer om honom, om ett liv med honom, och inget mer. En annan frånvaro i romantexten är huvudgestalternas ålder. Indirekt sägs något om ålder; Ester, Hugo och Olof är yrkesarbetande. Helt unga är de inte. I detta

kanske man även kan skönja något av kärlekens villkor i postmodern tid. Den frigjorda kärleken lockar till förälskelsens utflykter även upp i åldrarna. Något tycks emellertid hårdna i den förskjutningen, om man följer Esters erfarenheter.

Illouz uppfattning att äktenskapet befinner sig på den fria marknaden kan kontrasteras mot den senare romanen, där en delvis annorlunda bild träder fram. Olof är gift; Ester vill ha honom för sig själv. Men den ekonomiska aspekten får en tydlig position i Esters utläggningar om Olofs "känsla för innehav" och hur han handskas med sitt "relationskapital". Ester hävdar om Olof:

I dig finns ett konto med automatiska transaktioner. Du känner ditt saldo ner på öret när, och utifrån det avgör du hur du ska bete dig mot mig, ifall du behöver göra insättningar eller uttag eller kan låta det vara, ifall du behöver vara omtänksam eller kan vara hånfull, kall och likgiltig. Alla har det där kontot i sig, alla människor håller koll på var gränserna går för när man måste göra en insats och när man kan luta sig tillbaka, när man kan ta ut eller sätta in. Men din kapitalkalibrator är mycket mer fininställd än de flestas, och mycket mindre störd av moraliska bedömningar. Du tycks inte vilja korrigera den med andra och konkurrerande perspektiv, till exempel din medmänniskas eller motparts välbefinnande. Och det verkar heller aldrig föresväva dig att helt försöka bortse från den, vilket man faktiskt också kan göra. Du gör precis bara vad du måste hela tiden. Det är tyvärr lite otäckt att se.¹³⁶

Knuten till det ekonomiska resonerandet över kärlekens villkor i romanen finns, vilket ovan antytts, en kyla som omger Ester och Olof, trots alla bedyranden om att hon vill leva nära Olof, vara hans.¹³⁷ Den avspeglar sig även i det senast ovan citerade avsnittet. Olof stannar oftast vid idén att de två ska vara vänner utan relation.

Det är något i Esters alla rationellt präglade resonemang – där en sats nästan obönhörligen möter sin motsats i en form av kortslutning, i brist på en fruktbar syntes – som skapar en atmosfär som kunde representera det kalkylerande som, enligt Illouz, skulle känneteckna kärleken av idag. Ester älskar i konkurrens, inte så mycket på en fri marknad men ändå i öppen konkurrens med Olofs hustru Ebba, och i mötet med Hugo i den första romanen finns en kvinnlig medarbetare till Hugo som Ester ser som sin konkurrent. Vänder vi blicken till den andra romanen kan vi konstatera att Ester inte ifrågasätter sin rätt till Olof; hennes känslor, med starka erotiska inslag, avgör frågan i henne. Man kan i enlighet med Illouz synsätt säga att Ester lever i en avförtrollad kärleksvärld. Kärleken utsätts, som Illouz skriver, för rationell prövning, dock ständigt underkastad en mer eller mindre medveten premiss, nämligen "till fördel för mig". I *Utan personligt ansvar* kan man säga att den premissen förblindar.¹³⁸

En annan stämma

Philippe Sollers (f 1936) och Julia Kristeva (f 1941) publicerade 2015 boken *Du mariage considéré comme un des beaux-arts* (Äk-

tenskapet betraktat som en av de sköna konsterna). Den bygger på fyra dialoger mellan Kristeva och Sollers där de reflekterar såväl över det samliv de funnit som över livet som intellektuella och författare. Sollers inleder med påståendet att han aldrig drömde om att gifta sig. Utom en gång. Och då en gång för alla; det var då han mötte Julia Kristeva. De träffades 1966, gifte sig 1967 och har varit gifta sedan dess. De har, som en av dem framför i samtalet, älskat varandra före maj -68, under maj -68 och efter maj -68. Den första bok de läste tillsammans var Nietzsches *Bortom ont och gott*.¹³⁹

Du mariage considéré comme un des beaux-arts ger uttryck för ett försvar av en ny typ av äktenskap, ett äktenskap som bevarar den enskildes kreativa särart och är baserat på frihet. Det handlar om ett äktenskap som utgör en social kritik och en poetisk apologi till friheten. Äktenskapet består, enligt författarna, i ett livslångt frihetsprojekt som vilar på att två olika personligheter får plats. Sollers gör gällande att han avskyr ordet par;¹⁴⁰ äktenskapet handlar om två individer som lever tillsammans. Han refererar också till Vivant Denon och de slutsatser som denne drar av orden "älska mig – det vill säga misstänklighör mig inte".¹⁴¹

Medan Sollers talar för vikten av att ha rätt till ett hemligt liv – han återkommer till temat flera gånger i boken¹⁴² – hävdar Julia Kristeva att en hemlighet bara till viss del är möjlig att behålla. Hemligheten dyker upp på den ena eller andra platsen oberoende av om de två bestämt sig för att allt inte skall vara öppet och möjligt att beskåda, enligt Kristeva. Däremot säger hon sig numera ha en känsla av att inte kunna bli bedragen. Det är en inre känsla och den vilar på en övertygelse om hennes eget värde i förhållande till sin man. Hennes egenvärde är okränkbar. Kristeva lyfter också fram olikheten mellan könen och skriver att kvinnan inte har samma sexuella och känslomässiga intressen som mannen. Män och kvinnor njuter på olika sätt och de förhåller sig också till samhället, makten och barnen på skilda sätt.¹⁴³ Hon skriver att hon och Sollers, det par som de tillsammans utgör, har två främlingar som grund.¹⁴⁴ Samtidigt betonar hon att de båda är ekonomiskt självständiga, och att det är viktigt för den form av kärlek de har och lever med och i.

Sollers tänker sig att då man njuter så är man tyst. Den absoluta njutningen förutsätter tystnaden.¹⁴⁵ Ett viktigt element i kärleken är förmågan att vara tyst. Om svartsjukan skriver Kristeva att hon inte älskar kvinnor tillräckligt mycket för att vara svartsjuk. Sollers svarar på ett likartat sätt: männen attraherar honom inte tillräckligt för att han skall vara svartsjuk.¹⁴⁶ Detta hindrar inte att Julia Kristeva uppfattar att otrohet är ett hot och kan bli kränkande för den andre. Hon betonar att man "inte får idealisera friheten. Friheten är dödlig."¹⁴⁷

Både Kristeva och Sollers betonar vikten av en språklig gemenskap och betydelsen av att läsa. Sollers påpekar att det blir allt ovanligare att man hittar någon som läser något på allvar. Kärlekens gemenskap bärs upp och förstärks av att de båda är läsande och skrivande, det vill säga att deras kärlek är att beteckna som två intellektuella kärlek. Vanligare är, hävdar han, att man träffar på människor som är uppslukade av en kommunikation som inriktar sig på det omedelbara, utarmade och intetsägande.¹⁴⁸

Båda två är också överens om att kärleken utgör ett möte mellan två personers barndom. Sollers är drabbad av Julia Kristevas

barndom, en barndom och uppväxt i ett Bulgarien dominerat av den dåvarande Sovjetstaten. Kristeva berättar att hon minns att hon var älskad av sin far och präglad av att hennes mor ville ge Julia och hennes syster vingar att flyga med. En senare infärgning bottenar i det faktum att hennes far dog på grund av den otillräckliga medicinska vård som den dåvarande bulgariska staten gav sina medborgare. Hon skriver att hennes far "bragtes om livet på sjukhuset: man experimenterade med äldre personer".¹⁴⁹ Och det skedde, hävdar hon, på grund av att hennes föräldrar inte var kommunister.¹⁵⁰ Sollers föddes strax före andra världskrigets utbrott och växte upp i Bordeaux, i en familj som hade ett djupt och nära förhållande till det engelska språket och den engelska kulturen. När Tyskland trängde in i Frankrike lyssnade familjen på den engelska radion och litade på *Radio Londres* som förmedlade en kärlek till Frankrike och "kvinnorna i blått". Det fanns hos Sollers något kompromisslöst i förhållande till Frankrike, som vid den tiden under Vichyregeringen var en lydstat under Nazityskland. Sollers levde i en självklar opposition till Vichyfrankrike. Dessa återblickar öppnar för den slutsats Sollers når fram till vad gäller kärleken. Kärleksmötet inbegriper för honom också en djup förståelse av de barndomar som de älskande bär inom sig. Älskande måste förstå varandras barndomar, annars finns inget livskraftigt att bygga kärleken på.¹⁵¹ Julia Kristeva är överens med sin man, men påpekar att deras barndomar är mycket olika. De har emellertid lyckats föra samman dem; deras barndomar för ett samtal med varandra. Kärleksmötet innebär att få tillbaka barndomen i efterhand. Denna senkomna gåva är som att födas på nytt; man blir annorlunda, blott av det iögonfallande älskvärda hos den älskande.¹⁵² För Kristeva innebar kärleksmötet att Sollers gav henne – främlingen, men i överensstämmelse med det infantila hos honom – intrycket av att hon kunde tämja och tillägna sig det som han inkarnerade och det som bar honom, nämligen det franska språket, den franska mentaliteten och Frankrikes historia.¹⁵³ Sollers insisterar på att det är det främmande som de delar: "Hennes barndom intresserar mig eftersom vi är födda i mycket olika länder."¹⁵⁴

Julia Kristeva lyfter fram att i kärleken finns det två oskiljaktiga komponenter som är nödvändiga; den ena är behovet av självklar gemenskap och konstans, och den andra är begärets dramatiska nödvändighet som kan leda till otrohet. "Kärleksrelationen är denna subtila blandning av trohet och otrohet"¹⁵⁵, skriver hon.

Hon betonar också att det värdefulla oberoendets pris är ensamheten, en nödvändig ensamhet för detta mysterium; den är nödvändig för den inre erfarenheten.¹⁵⁶ Kristeva betraktar sin och Sollers relation som en "pakt mellan två", och hon anser att denna pakt följer det skrivnas logik.¹⁵⁷ De teman som avspeglar sig i Sollers och hennes kärleksmöte utgörs av "barndomen, ungdomen, skrivandet och fransman (manligt)/fransyska (kvinnligt)".¹⁵⁸ När någon är förälskad möter denne sin barndom och sin ungdom. Enligt Sollers och Kristevas synsätt förflyttar man sin barndom och sin ungdom till det aktuella ögonblicket, till här och nu.¹⁵⁹

För Sollers och Kristeva är det avgörande att inse att kärleken bärs av alla sina förankringar i det skrivna. De anspelar på bibliska fraser när de hävdar att "Gud är kärlek" och att "[i] begynnelsen var kärleken."¹⁶⁰ De skriver om ögonblickets betydelse i kärleken; "[m]an möter någon och man vet direkt att det är för en lång tid framöver."¹⁶¹

Julia Kristeva och Philippe Sollers på Île de Ré vid den franska atlantkusten. Foto: Sophie Zhang.

I sina reflektioner över kärleken närmar sig Sollers och Kristeva ett känt citat från Freud. De skriver: "En dialog mellan två eller ett respektfullt kärleksmöte mellan två består i att veta om att man är fyra."¹⁶² De upprepar således i varierad form vad Freud i ett brev till Carl Gustav Jung skrivit, ord som även Lawrence Durrell använder sig av i *Alexandriakvartetten*; i kärlek är man inte två utan fyra.¹⁶³

Sollers refererar även till Stendhal som skrivit att kärleken för honom alltid varit den största angelägenheten i livet, kanske till och med den enda.¹⁶⁴ Och om Stendhal skriver Sollers att denne "levde, skrev och älskade".¹⁶⁵ Kärlek handlar om att skapa magi, hävdar Sollers, men man får inte prata för mycket om det; när det kommer till kritan "består [emellertid] kärleken av att skapa magi."¹⁶⁶ Av de älvor och häxor som finns säger han sig föredra älvorna!¹⁶⁷

Kristeva och Sollers tar även upp Jacques Lacans berömda yttrande om att "[k]ärleken ger det man inte har till någon som inte vill ha det".¹⁶⁸ Sollers svarar att Lacan var alltför pessimistisk.¹⁶⁹ Han gör gällande att Lacans fras "bara sammanfattar dansen eller dödsångesten i kärlekens förförelse".¹⁷⁰ Sollers nämner att Lacan var en nära vän till honom. Han läste mycket av det Lacan skrev, deltog på hans seminarier under lång tid, men mot slutet av Lacans liv avlägsnade han sig från honom.¹⁷¹

Jag väljer att låta denna dialog mellan Philippe Sollers och Julia Kristeva om kärleken i postmodern tid temporärt avslutas med en hänvisning till ett senare inlägg av Kristeva. I september 2015 faller hon följande yttrande om kärleken i det moderna samhället: "Vi lider idag av en brist på kärleksförbindelser. Många kompenserar denna frånvaro (brist) genom att investera i pengar, vilket leder till finanskrisen, eller i dogmen, religionen, vilket leder till fundamentalismen."¹⁷² Att få älska en annan människa har blivit ett privilegium och Julia Kristeva blir en för-svarare av kärleken.

Ord från den psykoanalytiska praktiken

Det är uppenbart att ett ämne som kärleken, i likhet med arbetet som psykoanalytiker, förutsätter någon form av trovärdighet med avseende på egna erfarenheter av kärlek, sexualitet och lidande. De som skriver om kärleken gör det indirekt eller direkt utifrån egna erfarenheter. Det är oundvikligt och ligger i sakens natur. Även om det inte finns något direkt förhållande mellan en författares fiktiva text och denne författares faktiska liv, utan förhållandet är bearbetat, indirekt och förmedlat, kvarstår det faktum att förmedlingen av kärlekens praktik nödvändigtvis har en förbindelse till de egna erfarenheterna.¹⁷³ Och även om en läsare av exempelvis Lena Andersson, Jacques Brel, Lawrence Durrell, Gunnar Ekelöf, Sigmund Freud, Eva Illouz eller Julia Kristeva inte tänker på respektive författares erfarenheter av kärlek tycks det svårt att ta sig an kärlekens problematik utan att på någon nivå och återkommande relatera till egna erfarenheter, vilket gäller både författaren och läsaren.

Vad har då mina erfarenheter som psykoanalytiker lärt mig om kärlekens villkor i det postmoderna samhällsklimatet? Frågan är svår att ge ett uttömmande svar på i en text av detta slag. Jag tror emellertid inte att jag överdriver om jag hävdar att många analysander sysselsätter sig med den egna sociala, institu-

tionella och ekonomiska situationen och att de i långa perioder är mer upptagna av dessa frågor än av den direkta intima kärlekserfarenheten. I detta avseende påminner mina tankar om en annan psykoanalytikers tankar; nämligen den ovan refererade Julia Kristevas. Kärleken lever i exil. Dessa frågor är således mer påtagliga, vilket medför att ett rationellt tänkande subjekt som omedvetet eller medvetet håller distans till känslorna – till kärleken, saknaden och sorgen – är mer närvarande än det lidande och längtande kärlekssubjektet. På likartat sätt präglas samtalet om kärleken hos analysander ofta av missnöje, klagan och aggressivitet snarare än av tacksamhet, längtan och begär. Det vanliga bland analysander är inte heller att aggressiviteten i förhållande till kärleksobjektet, till den som antas vara den älskade, är bortträngd och/eller skuldbelagd, som den var för Freuds patienter. Snarare är aggressiviteten manifest och analysanden argumenterar för det rimliga i sin aggressivitet. Inte heller är sorg i förhållande till kärleken framträdande i analysanders tal om sina kärlekserfarenheter, utan oftare framträder i samband med en kärleksförlust någon form av alienation, förstumning, likgiltighet eller förstelning. Det finns alltid nya ersättare, och han eller hon som förlorats blir till syvende och sist ingen större förlust. Man kan ibland få känslan av att hoppet om den stora kärleken har uppgivits. Det kompletteras ibland visserligen med beskrivningar av extatiska tillstånd som är snabbt övergående. Den så kallade älskande kan således konstatera att han eller hon helt enkelt misstog sig; den andra var inte den han eller hon trodde att den andre skulle vara. Frågan gäller ofta i linje med det ovan skrivna att det snarare är fel på objektet än på den egna förmågan att älska. Den andre framstår, i det medvetet och manifest framställda, som en person som visar sig inte vara värd att älska. Den älskande misstog sig. Och psykoanalytikern inviteras till att bekräfta denna berättelse.

Ett annat fenomen som jag har noterat bland analysander som har barn är att det generellt sett är lättare för dem att tala om sin kärlek till sina barn än till sin partner, i synnerhet om barnet ännu inte nått en ålder där frågan om självständighet och frågan om att separera sig från föräldrarna tagit form. Kärleken till barnet inkorporeras i föräldrarnas föreställning om sig själv. Det är som om föräldrar kan uttrycka ett starkt bekräftelsebehov och barnet har funktionen att ge den bekräftelsen. Det nyfödda, behövande och beroende barnet blir i analysandens tal ett objekt för gränslös och oreserverad kärlek, medan den andre föräldern till barnet sällan omfattas med samma intensiva och gränslösa kärlek. Kärleken till det ännu unga, osjälvständiga och beroende barnet framställs i många analysanders tal som villkorlös och kärleken till den vuxne, kärlekspartnern, som villkorlig. Kärleken till barnet som lidelsefull och kärleken till den vuxne som mer sval. Inte sällan i samband med skilsmässa förvandlas den så kallade kärleken till aggressivitet och i ett senare stadium till likgiltighet, och den som en gång var älskad faller i glömska.

Och samtidigt är det viktigt att hålla i minnet, att då och då dyker det upp analysander som drabbats av en stor och omvälvande kärlek och lider av de egna svårigheterna att inte kunna älska på det sätt han eller hon skulle vilja. Dessa analysander gråter i kärlekens spår, är rädda för att inte vara älskade, fruktar att bli övergivna och vill verkligen, i djupet av sig själva, förstå de egna hindren och den egna rädslan i kärleksrelationen. Dessa analysander insisterar på kärleksobjektets exklusivitet, har den

potentiella förmågan att sakna, njuta, känna skuld-känslor och vara i sorg.

Avslutning

Tidigare noterade jag att Sigmund Freud i sina analyser av kärleken implicit utgår ifrån antagandet om något universellt beträffande kärleken, även om den historiskt insatte läsaren tar hänsyn till att Freuds analyser vilar på hans möte med sina patienter, möten som inföll under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Jag har tidigare indirekt visat att jag finner Roland Barthes litterära möte med kärleken inspirerande. Denne är drabbad av kärleken och framställer den i sin nakna form genom att hänvisa till författare som tagit sig an kärlekens dramatik. Barthes text är ett försvar av den älskande; den utsatte som är ensam i sin kärlek.

Jag avslutar med att återge en text där jag tar mig an kärleken utifrån mitt liv som son till en mor och en far, som far till tre söner med en kvinna, som verksam humanistisk forskare och som privatpraktiserande psykoanalytiker.

Lusten är central i en människas liv.

Lusten kan definieras på olika sätt; den kan förstås som en reduktion av olust. Den kan vara närvarande i arbetet och finnas i samtalet: arbetslust och lustfyllda samtal. Lust kan uppstå i kontakten med den andres kropp, den kan finnas i sammanhang där den andres kropp inte finns närvarande; den kan anta en så kallad sublimerad form. Lusten kan vara dov och mer eller mindre konstant och den kan vara naken, intensiv och brutal. Den kan plötsligt väckas och den kan dö ut. I närheten av den utsläcktaste lusten frodas livsledan och känslan av att vara uttråkad, frånvarande och nästan död.

Det frenetiska sökandet efter lust kan vara en källa till plåga, något som den enskilde av hela sitt hjärta önskar skulle försvinna bort. Lustupplevelsen blir då förknippad med döden; en black om foten. Tanken på att kunna förverkliga en lustupplevelse kan vara en ovärderlig tillgång och utgöra den främsta anledningen till att vilja leva vidare: livslust. Den enskilde kan vara beredd att riskera sitt liv för att få möjlighet att återskapa en lustupplevelse. Begäret är granne med lusten. Lust och begär, separerade och ändå inrymda i samma byggnad. Det gåtfulla begäret – *l'énigmatique désir*. Det som kan födas i det överraskande ögonblicket; med och av orden liksom genom och i blicken. Det väcks i rörelsen mellan tal och blick. Det uppstår i sprickan mellan ord och bild. Det kan vara den mest innerliga formen för viljan att evigt förenas med en annan individ; att vilja vara all tid och alltid med den andre. En önskan om en tidlös förening, en förening som består ända fram till det oundvikliga slutet. Detta något, det absolut okända och mest fruktade, som samtidigt är det enda angående framtiden som är garanterat, något som vi kan vara helt säkra på. Begäret – lika mycket den enda kampen mot döden som längtan efter att slutligen förenas – kan leva skilt från den sexuella njutningen. Be-

gäret som får oss att vakna mitt i natten och se världen med nya ögon. Begäret som gör oss sårbara och driver oss att undra över huruvida den andre finns kvar och – om så – kommer att förbli kvar. I begärets utkanter uppehåller sig rädslan för att bli övergiven.

Jag dör om du lämnar mig.

I anslutning till lusten och begäret tar den förnuftiga och vardagliga kärleken form, som en förvisning om att med lust och begär kunna inreda ett hem som har förmågan att försvara och bevara dem. Ett institutionellt skydd som kan göra att lusten och begäret lever vidare. Och som möjliggör att det genealogiska projektet förs vidare inom civilisationens ramar och krav. Hoppet om att det skall vara möjligt att förena lust och begär med vana och rutin, och att den institutionaliserade kärleken – äktenskapet, den gemensamma platsen – skulle kunna utgöra garantin för att såväl lusten som begäret inte bleknar, tynar bort och tystnar. Att det som var självklart och starkt skall förbli så.

Genom äktenskapet pekar vi ut vem som skall vara föremålet för begär och lust och anger vem som är mor och vem som är far. Inom denna ram skall barnen hitta fram till att själva bli begärande kulturvarer. I äktenskapet förväntas de två älska varandra i nöd och i lust; i såväl sorg som glädje. Bergfast skall de två älska varandra.

Och på en annan scen – den andra scenen – lever hos var och en av oss de avgörande frågorna till viss del frikopplade från de stora besluten och den institutionella iscensättningen.

I förhållande till lusten och till begäret ställs i kärleken frågan: Vad kan jag göra med den andre?

Hur utmanar jag min ensamhet? På tu man hand eller ensam? Vilka uttrycksformer kan begäret och lusten finna? Vad gör jag med min brist i världen? Och vad gör den med mig?

Vad vill jag den andre? Och vad vill den andre mig? Vem kan jag lita på? Vad kan jag lita på hos den andre? Hur länge finns du för mig? Vill du att jag skall leva vidare? Är min utsatthet också din? Bär jag min sårbarhet ensam? Klarar jag mig utan dig? Överlever jag på egen hand? Eller blir jag en människa – som har tillgång till lust och är begärande – först genom att jag ställer mig i en djupare förbindelse till den andre?

Blir jag begärande först när jag talar sanning?

När jag om igen läser dessa rader som jag skrev under ett års tid och publicerade 2014 i boken *Psykoanalys och humaniora* – i avsnittet "Anteckningar om kärlekens villkor" – förstår jag att jag har varit drabbad av kärlekens dramatik. Stendhals ord, som Philippe Sollers refererar till, blir begripliga på ett nytt sätt; att kärleken för honom alltid varit den största angelägenheten i hans liv, kanske till och med den enda.¹⁷⁴ Och någonstans inom mig klingar Freuds tanke: att finna är att återfinna.

Noter

1. Roland Barthes *Fragments d'un discours amoureux* utkom 1977. Den utgavs i svensk översättning 1983 med titeln *Kärlekens samtal. Fragment*. En utökad utgåva på svenska utkom 2016. I det icke paginerade förordet till originalutgåvan av *Fragments d'un discours amoureux* finns följande notering: "Nödvändigheten av denna bok innehåller följande beaktande: att kärlekens diskurs av idag befinner sig i en extrem ensamhet. Denna diskurs talas kanske av miljontals människor (vem vet av hur många?) men den är inte understödd av en enda människa; den är fullständigt övergiven av de omgivande språken; eller ignorerad, eller nedsättande behandlad, eller förlöjligad av dem, avklippt inte bara av makten, utan också av dess mekanismer (vetenskapen, vetandet, konsten.) När en diskurs av ett sådant slag borttrycks av sin egen kraft, blir avledd till det inaktuella, landsförvisad utanför alla former av flocktillhörighet, kvarstår endast att vara platsen, hur liten den än må vara, för en bekräftelse. Denna bekräftelse är på det hela taget subjektet i denna bok som härmed tar sin början." Min översättning.
När det gäller Barthes bok betraktar jag den som en avgörande text kring kärlekens fenomenologi. Boken består av en samling textavsnitt grupperade efter nyckelkategorier knutna till kärlekens problematik, lagda i alfabetisk ordning. De olika textavsnitten kommenteras inte, inte heller analyseras de. Möjligheten till igenkännande är påtaglig. Den älskandes utsatthet och de ord som följer av utsattheten, de ord utsattheten möjliggör, får en plats i Barthes urval av texter. Euforin, svartskjukan, rivaliteten, aggressiviteten, saknaden och andra av kärlekens nyckelord beskrivs. Barthes försöker ta sig an kärlekens fenomenologi.
2. Freud, Sigmund. *Samlade skrifter av Sigmund Freud (S Skr)*, band V ("Sexualiteten") (1998). Natur och Kultur, Stockholm.
3. Freud, *S Skr V* (1998), s 185.
4. Freud, *S Skr IX* ("Metapsykologi") (2003), s 91.
5. Freud, *S Skr IX* (2003), s 91.
6. Freud, *S Skr V* (1998), s 187.
7. Freud, *S Skr V* (1998), s 187.
8. Freud, *S Skr V* (1998), s 188.
9. Freud, *S Skr V* (1998), s 188.
10. Freud, *S Skr V* (1998), s 199.
11. Freud, *S Skr V* (1998), s 199.
12. Freud, *S Skr V* (1998), s 201.
13. Freud, *S Skr V* (1998), s 202.
14. Freud, *S Skr V* (1998), s 203.
15. Freud, *S Skr V* (1998), s 216.
16. Freud, *S Skr V* (1998), s 220.
17. Det sätt på vilket termen primitiva samhällen användes av européer under såväl 1800-talet som det tidiga 1900-talet har senare kritiserats för att vara alltför färgat av den västerländska civilisationens grundvalar. Freud gör emellertid i denna artikel en viktig distinktion. Han betonar att de primitiva samhällen han skaffat information om har genomgått en utveckling och de befinner sig, på samma sätt som den västerländska civilisationen, långt ifrån den "urtida" samhällsbildningen (*S Skr V* (1998), s 216).
18. Freud, *S Skr V* (1998), s 220.
19. Freud, *S Skr V* (1998), s 217.
20. Freud, *S Skr V* (1998), s 220.
21. Freud, *S Skr V* (1998), s 224.
22. Freud, *S Skr X* ("Samhälle och religion") (2008), s 419.
23. Gay, Peter (1988), *Freud*. Första svenska upplagan utkom 1990 på Bonniers bokförlag.
"Jag förstår av Ert brev att Er son är homosexuell. Det slog mig att Ni själv inte använder denna term i Era uppgifter om honom. Får jag fråga varför Ni undviker den?" Senare i brevet skriver Freud: "Homosexualitet är förvisso inte någon fördel /.../ men den är ingenting att skämmas för, inte någon last, inte någon förnedring, den kan inte klassificeras som sjukdom; vi betraktar den som en variation av den sexuella funktionen, uppkommen genom ett visst avbrott i den sexuella utvecklingen." (Gay (1990), s 633.)
24. När det gäller utvecklingen av vår tids diagnostiska manualer kan vi spåra en likartad svårighet att hitta fram till ett grundläggande system för klassificeringen, ett system som skulle stå oberoende av ideologiska förändringar och föreställningar.
25. Man har inte heller juridiskt stöd för att gifta sig över den etablerade artgräns som skiljer Homo sapiens från andra arter. Det är en fråga som i sen postmodern tid – i vår samtid – skulle kunna sägas närmar sig att framstå som en gräns. Frågan ligger emellertid så avlägset från vad traditionen försvarat att den tidigare inte har kunnat föreställas som gräns i relation till äktenskapet. Jag väljer att bara nämna den utan att behandla den som en i dagsläget aktualiserad gräns.
26. Hipp, Dietmar (2008), "Gefährliche Liebe", i *Der Spiegel* 11/2008, s 62-65.
27. Se aftenbladet.se/wendela/familj/, först publicerad den 11 april 2005.
28. Massmedialt har frågan diskuterats under utredningens gång. Se qx.se/samhalle/, artikeln "Surrogatmoderskap kan bli lagligt i Sverige", först publicerad den 28 augusti 2015. En diskussion utifrån uttalanden från Statens medicinsk-etiska råd antyder att surrogatmoderskap bör tillåtas, särskilt vad gäller så kallat altruistiskt surrogatmoderskap, vilket förutsätter "en nära relation – oftast nära släktskap – mellan surrogatmodern och de potentiella föräldrarna". Se svd.se från den 28 februari 2013, artikeln "Tillåt surrogatmoderskap i Sverige".
29. Ett delbetänkande kom i denna fråga redan 2014 (SOU 2014:29). Den lagändring som föreslogs i det delbetänkandet började gälla från och med april 2016, och den ger således ensamstående kvinnor rätt till assisterad befruktning. Josefin Olevik har publicerat boken *Den befriade familjen* (2016) i vilken hon diskuterar sin egen väg till ett ensamstående moderskap via en klinik i Danmark samt gör en djupdykning i frågor som ventileras i inseminationsdebatten, allt enligt journalist Linn Mauritzons artikel "Med laglig rätt att bli en familj" (www.dn.se/kultur-noje/med-laglig-ratt-att-bli-en-familj), publicerad den 4 mars 2016).
30. Offentliggörandet av betänkandet gav genast upphov till reaktioner. Två som deltagit i den massmediala debatten är Oscar Kjellberg och Niclas Holmberg. De har figurerat i några olika massmediala sammanhang såsom SVT och *Metro*. De säger sig ha planerat att bli föräldrar sedan några år tillbaka. De är besvikna på vad utredare Rosberg kommit fram till. De känner sig diskriminerade; kvinnor har både större stöd i lagen och fler möjligheter än vad homosexuella eller ensamstående män har att skaffa barn (www.svt.nyheter/inrikes/oscar-och-niclas-tvingas-aka-till-usa-for-att-skaffa-barn), publicerat den 24 februari 2016). Samma dag, den 24 mars 2016, uttalade de sig i P1-morgon och gjorde där bland annat gällande att beslutet "är ett underkännande av de barn som redan finns i landet som kommit till på det här sättet".
31. Som ytterligare ett exempel på "farlig kärlek", och på hur exempel oreflekterat sprids i media, kan följande anföras: Under 1980-talet myntades termen "Genetic Sexual Attraction" (GSA). Den skulle beskriva en intensivt romantisk och sexuell känsla som kan framträda då bortadopterade barn senare i livet förenas med sin biologiska förälder av motsatt kön. I *The Guardian* framfördes i början av 2000-talet att i ungefär hälften av alla fall då släktingar återförenas som vuxna efter långvarig separation kunde en sådan sexuell attraktion iakttas. Dessa uppgifter står att finna i en internetbaserad publikation i *New York Magazine* (nymag.com/scienceofus/ 2015/01/) med titeln "What It's Like to Date Your Dad". Artikeln innehåller en intervju med en amerikansk 18-årig kvinna som berättar om hur hon återförenats med sin far och att de sedan en tid inlett en intim relation som inte utesluter en önskan om barn, alltså dottern talar om att skaffa barn med sin far som vore det en handling som inte

- ger upphov till våra etiska dilemman. Kärleken dem emellan upplevs vara för stark. Visserligen kan lagstiftning sätta upp hinder, men dottern talar som vore det en självklarhet att omsätta denna idé i handling om bara lagen kan kringgås på ett smidigt sätt. Den genetiska aspekten säger sig dottern inte oroa sig för; det krävs "är av inavel, som i de kungliga familjerna" för att inaveln ska utgöra någon risk. Kärleken segrar över allt, skulle man kunna säga.
- Artikeln i nymag.com hänvisas till i internetutgåvan av *Metro* (metro.se/18-aringen-ar-kar-i-sin-pappa-nu-vill-de-ha-barn/), publicerad den 17 januari 2015.
32. Ett tecken på att tidigare gällande gränser när det gäller mänsklig intim samvaro är i upplösning framträder i beslut som Liberalernas ungdomsförbund (LUF) i Stockholm tog vid sitt årsmöte den 21 februari 2016. Årsmötet slog fast att LUF i Stockholm vill legalisera både incest och nekrofil. Ordförande Cecilia Johnsson gör gällande att ett ungdomsförbund bör "tänka ett steg längre", vilket i detta fall betyder att Liberalernas ungdomsförbund i Stockholm, som på generell nivå säger sig ogilla "morallagar", vill tillåta såväl incest mellan syskon som fyllt 15 år som möjligheten att testamentera sin döda kropp "för att någon ska få ligga med den". Johnsson kommenterar ungdomsförbundets kontroversiella förslag i fråga om sex och hävdar att det enda förbundet tagit beslut om beträffande incest gäller syskonsex, inte sex "mellan föräldrar och barn". En grundtanke som Johnsson förfäktar är att lagstiftningen inte ska "moralisera över vem man har sex med", en grundtanke som Johnsson, enligt vad som framkommer i massmediala sammanhang inte fullt ut följer! Adam Alfredsson, presalesman för Liberalerna, hävdar att moderpartiet inte stödjer något av dessa förslag från LUF i Stockholm. Se aftonbladet.se från den 21 februari 2016 ("Liberalernas ungdomsförbund: Tillåt incest och nekrofil"), liksom gp.se från den 21 februari 2016 ("Ungdomsförbundets förslag: Tillåt incest och nekrofil").
 33. Granskar man skilsmässostatistiken i Sverige finner man att registreringen av dessa inleddes 1831 i Sverige. Då genomfördes 95 skilsmässor. År 1900 var antalet skilsmässor 405. Antalet vigslar det året var 31478. Frekvensen skilsmässor låg således på drygt 1 procent. Tio år senare låg frekvensen på knappt 2 procent. Frekvensen steg gradvis fram till 1960, då frekvensen låg på nästan 18 procent. Mellan 1960 och 1990 fördubblades antalet skilsmässor, från 8958 till 19357, och frekvensen låg 1990 på knappt 39 procent. 2014 ingicks omkring 47000 äktenskap samtidigt som drygt 24000 äktenskap upplöstes via skilsmässa, det vill säga en frekvens på cirka 51 procent. Skilsmässa inträffar vanligen efter ungefär 4 års äktenskap. (Källa: www.scb.se)
 34. Durrell, Lawrence (1961). *Clea*. Norstedts, Stockholm, s 303.
 35. Durrell (1961), s 12.
 36. Durrell (1961), s 41.
 37. Durrell (1961), s 43.
 38. Durrell (1961), s 59f.
 39. Durrell (1961), s 58f.
 40. Durrell (1961), s 61.
 41. Durrell (1961), s 65.
 42. Durrell (1961), s 66.
 43. Durrell (1961), s 72.
 44. Durrell (1961), s 75.
 45. Durrell (1961), s 75.
 46. Durrell (1961), s 256ff.
 47. Durrell (1961), s 301f.
 48. Brøgers ord återfinns citerade i Anders Johanssons bok *Kärleksförklaring – subjektiveringens dialektik* (2015, s 151). Citatet kommer som en kommentar till vad Johansson kallar det "manliga teoretiserandet kring kärleken" och som enligt honom "konsoliderats som ett rent ideal, en utopi, en apori, en omöjlighet" (ibid.). Men frågan är vilket värde dessa byggen får, skriver Johansson, om de inte kan knytas till det vardagliga och levda. Det är i relation till den tanken

som Brøgers citat invävs. Brøgger, Susanne (1973; sv övers 1974), *Fräls oss ifrån kärleken*. Norstedts, Stockholm, s 145.

49. Bokens andra kapitel, "Rädslan för att binda sig och partnervälets nya arkitektur", är skrivet tillsammans med sociologen Mattan Shachak.
50. Illouz, Eva (2013). *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*. Daidalos, Göteborg, s 17.
51. Illouz (2013), s 17.
52. Illouz (2013), s 26.
53. Illouz (2013), s 29.
54. Illouz (2013), s 29.
55. Illouz (2013), s 19.
56. Illouz (2013), s 32. Illouz har i ett annat sammanhang – i en intervju som Barbara Carnevali och Emanuele Coccia 2014 gjorde med henne ("The Organized Freedom of Love: An Interview with Eva Illouz", publicerad i *Diogenes*, vol 61, 2014) – utvecklat sina tankar beträffande sin målsättning med *Därför gör kärlek ont*. I intervjun framhålls, med hänvisning till boken, att Illouz ambition har varit att göra med känslor vad Marx gjorde med varorna, nämligen att visa att de formas av sociala relationer, att de inte befinner sig i en fri rörelse, att deras magi är social och att de innehåller och kondenserar modernitetens institutioner. Carnevali och Coccia uppfattar att Illouz arbetar i det kritiska tänkandets tradition och deras första fråga i intervjun gäller hur Illouz ser på kritikens natur. Hon svarar med en hänvisning till Walter Benjamin att det kritiska tänkandet har som sin utgångspunkt "det objekt som skapats av misstag" (2014, s 84), med andra ord är det sprunget ur ett allmänt rådande tankemönster. Det kritiska tänkandet försöker skilja sant från falskt. Därtill, betonar Illouz, försöker det kritiska tänkandet "reflektera över det mellanrum som finns mellan det som är och det som borde vara" (2014, s 84). Det kritiska tänkandet har således något normativt över sig. När det gäller Frankfurtskolans normativa tänkande, och så som det använts av filosofer, är det inte längre användbart, hävdar hon. Och det av flera skäl. Hon anser att den kritiska processen blivit ett tänkandets allmängods. Var och en misstänker sig själv för att inte känna till sina verkliga intressen eller sina omedvetna skäl för sitt handlande. Det i sin tur skapar en viss självmedvetenhet. Följaktligen har det blivit svårare att komma ner från Olympens höjder, som Illouz uttrycker sig, och lägga fram sanningen om vem någon är eller inte är. Hon påpekar också att det kritiska tänkandet använde verktyg som tillät det att verka inom estetiken och politiken, men inte på känslornas område. Det är utifrån dessa tankgångar hon gör gällande att hon försökt att formulera ett kritiskt tänkande som inte är normativt, eller endast svagt normativt. Hon anser att det påminner lite om Michel Foucaults sätt att arbeta. Han försökte jämföra olika referensramar för att få just det att sticka ut som i vår sanningsordning är godtyckligt.
- Illouz nämner också i intervjun att hennes bok är öppet anti-kapitalistisk men inte kommen från vare sig någon högt upp placerad filosofposition eller något rent internalistiskt förhållningssätt som bara återger vad aktörerna redan anser. Hennes strävan har varit att försöka skapa kritiska effekter genom att på nytt upphöja kedjan av subjektivitetsorsaker.
57. Illouz (2013), s 18.
58. Illouz (2013), s 20.
59. I intervjun med Carnevali och Coccia (*Diogenes*, vol 61, 2014) nämns att Illouz ofta hänvisar till skönlitterära verk i sina arbeten. På frågan om vad dessa betyder för henne ur arbetssynpunkt svarar hon inledningsvis med en hänvisning till en föreläsning som Roland Barthes gav 1978 på Collège de France. Han påpekade då att litteraturens "patos" – med andra ord de känslor som litteraturen ger upphov till – ännu inte hade analyserats och att detta var en uppgift som återstod. Illouz säger sig vara ytterst intresserad av hur känslor artikuleras. Hon försöker sammanställa vad som framlstrar det vi kallar identitet, med andra ord "system där subjektet har olika relationer till sig själv" (2014, s 87). I detta sökande finner Illouz lit-

- teraturen berikande. I generella termer anser hon att den erbjuder oss möjligheten att se på oss själva från ett annat håll. Mer specifikt, litteraturen tillåter henne att göra allmänt rådande sunt förnuft till något yttre. Det som intresserar henne i detta är inte endast hur introspektion gestaltas och utövas, utan också förhållandet mellan "sig själv och sig själv" (2014, s 87). Hon vill också undersöka "den täta väven av moraliska yttranden" (2014, s 87), av kulturella antaganden som stakar ut gränserna för känslornas geografi och deras sätt att uttrycka sig, samt nå fram till känslornas roll "i socialt samspel och deras grad av performativitet" (2014, s 87). Med en hänvisning till filosofen Jon Elster påpekar hon att i skönlitteraturen kan man studera de icke primära känslorna, med andra ord de känslor som är "närda av språket och narrativa strukturer" (2014, s 87).
60. Illouz (2013), s 43.
 61. Illouz (2013), s 44.
 62. Illouz (2013), s 44.
 63. Illouz (2013), s 44.
 64. Illouz (2013), s 45.
 65. Illouz (2013), s 51.
 66. Illouz (2013), s 51.
 67. Illouz (2013), s 52.
 68. Illouz (2013), s 64.
 69. Illouz (2013), s 65ff.
 70. Illouz (2013), s 69.
 71. Illouz (2013), s 70. När Illouz beskriver den tid då *Playboy* lanserades, det vill säga 1950-talet, framhåller hon att människor såg sin egen historia som en sexuell historia och sexualiteten i sig gjordes till en handling och ett ideal som fungerade som *telos* i denna historia (2013, s 71).
Inom parentes kan nämnas att det enligt nyhetsrapportering i oktober 2015 (i bland annat *New York Times*) framkommer att *Playboy* byter ansikte. Den gamla formen har förlorat sin dragningskraft i konkurrens med hur lätt det idag är att klicka sig fram till exempelvis bilder på helt avklädda kvinnor. "Tiderna har förändrats", skall Scott Flanders, *Playboy Enterprises* CEO, ha yttrat, samt hävdade att "det politiska och sexuella klimatet från 1953 /.../ har nästan inga likheter med vad som gäller idag".
 72. Illouz (2013), s 73.
 73. Illouz (2013), s 74.
 74. Illouz (2013), s 75.
 75. Illouz (2013), s 76f.
 76. I den tidigare refererade intervjun mellan Carnevali/Coccia och Illouz (*Diogenes*, vol 61, 2014) svarar denna på frågan var någonstans kärlekens fokus på att välja uppstod, att hon tror att fixeringen vid valet snarast är "en återspeglning av mönster som funnits tidigare men under andra täckmantlar" (2014, s 85). Det var läsningen av Jane Austen som fick henne att inse det. Illouz uppfattar att det som håller ihop Austens berättelser tillhör kategorin att välja, det handlar om valets struktur och artikulation. Förändringarna ligger inom ramen för denna kategori. Det var i detta sammanhang som Illouz förstod att valet är en sociologisk struktur och inte en egenskap hos själva handlingen att välja. Med någon glimt i ögat gör hon gällande att hon extraherat frågan om valet från ekonomerna och fört den över på kärlekens område. Att välja ost vid en ostdisk är på någon nivå jämförbart med att välja sexualpartner eller älskare under det sexuella och känslomässiga villkor som råder i modern tid; smaka av alla eller sök den rätta, den enda som duger.
 77. Illouz (2013), s 79.
 78. Illouz (2013), s 89.
 79. Illouz (2013), s 152.
 80. Illouz (2013), s 115.
 81. Illouz (2013), s 108. På likartat sätt kritiserar Illouz psykologer som vill patologisera människors behov av bekräftelse. Hon vill se även den aspekten som "en oundviklig följd av att vi är sociala varelser" (2013, s 209), vilket således, enligt hennes synsätt, inte självklart bör vara något att bekämpa på individuell nivå.
 82. Illouz (2013), s 108. Illouz kallar sig feminist och hon anser att de rådande förhållandena på det sexuella fältet är förtryckande. Av vad som ovan just nämnts framgår emellertid att hennes analys inte bygger på tanken att kvinnors sätt att hantera sin sexualitet samt frågan om att binda sig skulle vara normerande och önskvärdt att män följde.
 83. Illouz (2013), s 152.
 84. Illouz (2013), s 154.
 85. Illouz (2013), s 158.
 86. Illouz (2013), s 158.
 87. I intervjun från 2014 (*Diogenes*, vol 61, 2014) närmar sig Illouz frågan om emancipation och frihet på lite annorlunda sätt. Carnevali och Coccia undrar om den närmast fullständiga identifikationen mellan kärlek och att välja i senmodern tid, denna valsituation, utgör den primära källan till att den moderna kärleken gör ont. Illouz hänvisar i sitt svar till Michel Houellebecqs roman *Extension du domaine de la lutte* (sv övers *Konkurrens till döds* (2002)) i vilken hon finner en passage som väl sammanfattar situationen. Där gör berättaren gällande att om mänskliga relationer har blivit mer och mer omöjliga, hänger det naturligtvis samman med att graden av frihet mångdubblats. Effekten av sexuell frihet har förändrat valets ekologi, hävdar hon, vilket ligger helt i linje med vad hon framför i boken. Urvalet av kärleksobjekt har blivit många gånger större. Hon konstaterar att valmöjlighetens ekologi bygger på objektiva begränsande villkor, vilka avgör att vi väljer det ena framför det andra. Denna ekologi leder fram till frågan: Vad i min rumsliga och sociala struktur är det som förmår mig att göra vissa val framför andra? I och med att olika hinder och tabun började lyftas undan vad gäller val av kärlekspartner ökade valfriheten, och, med stöd från psykologin, hävdar Illouz, upplevdes kärleksmötet mer och mer som ett val. Numera gäller det för subjektet att finna den person som passar honom eller henne bland en stor mängd valbara objekt, samtidigt som den som väljer måste förstå orsakerna till sitt val, rättfärdiga dem och godkänna dem genom att ta sin tillflykt till en psykologisk medvetenhet. Med detta sagt, betonar Illouz, är det inte självklart att någon emancipations- eller frihetsnorm samtidigt gör sig gällande. Visserligen kan man se att – Illouz hänvisar här till historikern Edward Shorter – kapitalismen befriade aktörerna från föräldraauktoritetens ok och gav dem möjlighet att välja partner efter vad deras känslor meddelade dem. De utökade valmöjligheterna blir i detta perspektiv en oemotståndlig vandring mot frihet. Illouz säger sig emellertid presentera ett annat perspektiv. Hon gör gällande att om frihet för filosofen motsvarar ett moraliskt värde, är det för sociologen en organiserad och institutionaliserad praktik. Foucault har visat detta mycket väl, påpekar hon. I övergången från ett traditionellt samhälle till ett modernt finns ingen passage från restriktion till frihet, utan snarare "en omorganisering av förhållandet mellan restriktion och frihet" (2014, s 86). Frihet blir i detta perspektiv ett socialt påfund som organiseras med hjälp av institutioner, regler och lagar.
 88. Illouz (2013), s 165. I sitt resonemang gör Illouz korta hänvisningar både till psykoanalytikerna Sigmund Freud och Jacques Lacan, men även till filosofen Jean Luc Marion och författaren Johann Wolfgang von Goethe och dennes roman *Den unge Werthers lidanden*.
 89. Illouz (2013), s 163.
 90. Illouz (2013), s 164.
 91. Illouz (2013), s 165.
 92. Illouz (2013), s 172.
 93. Illouz (2013), s 173. Detta hävdar Illouz mot dem som vill se att det är individualismens ideologi som givit upphov till "den romantiska kärlekens stora betydelse i modern tid" (ibid).
 94. Carnevali och Coccia (*Diogenes*, vol 61, 2014) uppfattar utifrån mötet med Illouz bok att kärleken är en viktig del i det moderna subjektets självuppfattning. De ställer frågan varför det moderna subjektet behöver kärleken och måste engagera sig i kärleksaffärer för att kon-

- stituera sig själv. Illouz svar lyder, att det moderna subjektet lever i mycket hög grad på sin känsla av att vara unikt. Denna egenskap stöds emellertid sällan av något vittne, hävdar hon, vilket medför att det moderna subjektet är på jakt efter ett vittne. Den älskade andre blir någon som kan bära vittnesbörd om subjektets singularitet. Härigenom stabiliseras individualismen; den inlemmas i en form av socialt samspel tack vare att kärlekspartnern fyller en central social funktion. Individualismen socialiseras in i en form som är tvåfaldig och för två. Ett annat skäl är enligt Illouz att socialt erkännande inte är något givet, en aspekt som också lyfts fram i *Därför gör kärlek ont*. Erkännandet måste förhandlas fram och bygger på meritvärdering. Det måste vinnas. Att söka erkännande är en öppen process. I kärleksmötet söker denna öppna process en stabil förankring. Den älskade andra kan ge erkännanden i mängd. Illouz påpekar att denna strävan efter erkännande emellertid inte slutar i "hjärtat av en kärleksrelation" (2014, s 87), utan snarare förlängs den där.
95. Illouz (2013), s 175.
 96. Illouz (2013), s 179.
 97. Illouz (2013), s 181. Illouz förbinder kärlekslidandet till fyra olika, ibland delvis överlappande referensramar: "den aristokratiska, den kristna, den romantiska rörelsens och den medicinska" (ibid).
 98. Illouz (2013), s 196.
 99. Illouz (2013), s 197f.
 100. Illouz (2013), s 200.
 101. Illouz (2013), s 214. På tal om det lidande som är förknippat med kärleken tycker sig Illouz se att det som gått förlorat sedan förmodern tid är den ontologiska trygghet som då erbjöds tack vare att uppvaktningen var "en del en moralisk ekologi av val, förbindelser och ritualer och av att det egna värdet var inbäddat i den egna gruppens sociala struktur" (2013), s 216.
 102. Illouz (2013), s 219.
 103. Illouz (2013), s 222. Illouz hämtar citatet ur Ursula Doyle (red) (2010). *Love Letters of Great Men and Women*. Pan Books, London.
 104. Illouz (2013), s 225.
 105. Illouz (2013), s 225.
 106. Illouz (2013), s 225.
 107. Illouz (2013), s 244.
 108. Illouz (2013), s 250-253.
 109. Illouz (2013), s 266.
 110. Illouz (2013), s 266.
 111. Illouz (2013), s 266.
 112. Illouz (2013), s 272.
 113. Illouz inleder alla sina kapitel med citat som på något sätt står i relation till kapitelrubriken. Detta sista kapitel – som föregår en epilög – ledsagas av ett citat från Roland Barthes tidigare nämnda bok *Fragments d'un discours amoureux*. Citatet lyder: "Ingen kärlek är originell." (Illouz (2013), s 273.)
 114. Illouz (2013), s 282.
 115. Illouz (2013), s 285. "Varor, berättelser, bilder och internetsajter" positionerar den moderna människan som ett begärande subjekt, skriver Illouz. Fantasin – delvis i form av längtan efter upplevelser, dagdrömmar om att äga föremål och/eller ingå i en eftersträvningsvärd livsstil – aktiveras via dessa fyra medier. Illouz betonar således i detta sammanhang sitt sociologiska betraktelsesätt; fantasin ser hon som "en strukturerad och institutionaliserad praktik" (2013, s 286f). Hon talar om en "narrativ identifikation". I det sammanhanget framstår hennes resonemang aningen snävt. I den mån det finns en narrativ identifikation och den lyckas påverka subjektet blir Illouz narrativa exempel inte heltäckande. Hon berör aldrig att barnet också möter narrativa identifikationsmöjligheter. Frågan blir om sagans världar – som många gånger vill beröra utifrån etiska frågeställningar knutna till familje- och socialt samliv – på något sätt kan leva kvar i den vuxne?
 116. Illouz (2013), s 300.
 117. Illouz (2013), s 324.
 118. Illouz (2013), s 324.
 119. Illouz (2013), s 334.
 120. Illouz (2013), s 325.
 121. Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, Natur och Kultur, Stockholm, s 13.
 122. Andersson, Lena (2013), s 204.
 123. Lena Anderssons berättarstil präglas av rationell pregnans. Samtidigt är hon lyhörd för subtila element i språket. Det kan illustreras av vad som sägs i ett samtal mellan den senare bokens två huvudgestalter Ester och Olof sedan de genomfört sitt första samlag med varandra. Olof säger: "Bättre än så här kan man inte ha det. /.../ Den vackraste vinter ute, varmt inne, god middag och i sängen en kvinna man älskar. Med." Resonemanget som följer är Esters och hon vänder och vrider på vad Olof sagt. Var det punkt mellan älskar och med eller inte? Hon väljer att gå på idén att det var en punkt, och sedan, efter tankeanstängningen, sägs hon le matt (*Utan personligt ansvar* (2014), s 64 f). I skrift är påståendet entydigt, och Andersson väljer en av de två möjligheterna. För huvudgestalten Ester är det en annan sak; hon lyssnar till sin Olof och kan följaktligen aldrig se punkten. Talakten blir här påtagligt performativ.
 124. Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, s 46.
 125. Andersson, Lena (2013), s 72.
 126. Andersson, Lena (2014). *Utan personligt ansvar*. Natur och Kultur, Stockholm, s 56.
 127. Andersson (2014), s 97.
 128. Andersson (2014), s 100.
 129. Andersson (2014), s 114.
 130. Andersson (2014), s 124.
 131. Ester kan ty sig till alternativ ett av flera skäl, bland annat på grund av att Olof vid flera tillfällen på ett uppenbart sätt förnekar vad som utspelar sig mellan honom och Ester. Han kan påstå att de inte har något förhållande även sedan de inlett ett sexuellt förhållande. Denna svaghet ser Ester och utnyttjar den i sin frustration; hon analyserar rationellt sönder hans ohållbara resonemang och tolkar det hela som om han inte bestämt sig eller snarast att han mer bestämt sig för henne.
 132. Frågan berörs eventuellt i ett samtal mellan Ester och Hugo i *Egenmäktigt förfarande*. Hugo skall resa bort; han tycker det är skönt att göra det. Ester svarar då: "Att gömma sig för allt och alla. Ha ett hemligt liv så att du håller alla på avstånd, även henne [den kvinna Ester vet att Hugo reser till]. Den som har flera kvinnor, eller män, behöver aldrig riskera att komma riktigt nära någon. Aldrig bli jämbördig, aldrig utsätta sig, utan manövrera med makten så att man aldrig hamnar i underläge utan alltid har någon annan att gå till. En slags existentiell helgardering." (2013, s 139.)
 133. Se exempelvis Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, s 80 och s 161.
 134. I den första romanen, *Egenmäktigt förfarande*, berörs frågan om bristen på regelverk i fråga om uppvaktningsprocedurer. Lena Andersson låter Ester reflektera över vad det kan vara som håller Hugo tillbaka; kunde det finnas okända hinder? Den frågan får Ester att fundera över termen hindersprövning och hon kommer fram till att denna upprättats för att "skingra just den här sortens oro" (2013, s 45) som Ester var offer för. Andersson skriver: "[Ester] hade tänkt på det som ett begrepp utan innehåll från en irrationell tid. Men det var väl just sådana här situationer hindersprövningen var till för att undvika. Den stränga ordning för samlivet som då fanns var i själva verket långt rationellare, i betydelsen planlagd och genomtänkt, än denna godtyckets och kännandets idioti som hon kastat sig in i och som alla moderna människor var hänvisade till. Inga regler, inga traditioner, inga kryckor att ta stöd mot, ingenting" (2013, s 45). Citatet påminner i hög grad om de tankar Il-

- louz framför vad gäller de förändringar som uppvaktningsceremonierna genomgått under modern och postmodern tid. Människan blir ensamare och mer personligen utsatt.
135. Vid ett tillfälle gör han en felsägning. I samtal med Ester kallar han sig "ganska heterogen" och avser egentligen att säga monogam. Ester väljer att tolka den positivt. Det var en sådan person hon ville ha, "en som valde bara henne och var lycklig med det" (*Utan personligt ansvar* (2014), s 43).
 136. Andersson (2014), s 217.
 137. Denna kyla finns också i Esters alla resonemang runt det åtrådda objektet Hugo i *Egenmäktigt förfarande*, men kanske något mindre uttalad.
 138. Som antytts ovan präglar samma synsätt den Ester som är huvudperson i *Egenmäktigt förfarande*. Hennes kärlek tycks bygga på – styras av – att hon vill bli vald före någon annan. Det skapar oundvikligen oro i och med att den andra (kvinnan) ständigt framstår som närvarande för Ester; hon älskar i smärta.
På sätt och vis kan man säga att Ester utgör en postmodern spegling av Emma Bovary. Enligt Illouz beskriver Flaubert de kval "som genomlids av ett genuint modernt medvetande som är bräddfullt med imaginära kärleksscenarioer och vad som händer när dessa krockar med verkligheten" (Illouz (2013), s 282). Ester kan ses som en postmodern variation på de kärlekskval Emma Bovary genomled. Hon går inte under; hon blir kvar, ensam och tom, eventuellt beredd att ge sig ut på ny kärleksjakt. Men det förtäljer inte historien.
 139. Kristeva/Sollers (2015). *Du mariage considéré comme un des beaux-arts*, s 139.
 140. Sollers använder sig av franskans *couple*.
 141. Kristeva/Sollers (2015), s 19. "Aime-moi, c'est-à-dire ne me soupçonne pas."
 142. Kristeva/Sollers (2015), s 121.
 143. Kristeva/Sollers (2015), s 21.
 144. Kristeva/Sollers (2015), s 21.
 145. Kristeva/Sollers (2015), s 23.
 146. Kristeva/Sollers (2015), s 31.
 147. Kristeva/Sollers (2015), s 36. "Il ne faut pas idéaliser la liberté. La liberté est mortelle."
 148. Kristeva/Sollers (2015), s 38f.
 149. Kristeva/Sollers (2015), s 45. "Mon père a été tué à l'hôpital: on faisait des expérimentations sur les personnes âgées."
 150. Kristeva/Sollers (2015), s 62.
 151. Kristeva/Sollers (2015), s 41.
 152. Kristeva/Sollers (2015), s 44.
 153. Kristeva/Sollers (2015), s 44.
 154. Kristeva/Sollers (2015), s 136f. "Son enfance m'intéresse, puisqu'on est né dans des pays très différents."
 155. Kristeva/Sollers (2015), s 16. "La relation amoureuse est ce mélange subtil de fidélité et d'infidélité."
 156. Kristeva/Sollers (2015), s 59.
 157. Kristeva/Sollers (2015), s 108.
 158. Kristeva/Sollers (2015), s 108. "Les thèmes de cette rencontre sont enfance, jeunesse, écriture, français-française."
 159. Kristeva/Sollers (2015), s 115.
 160. Kristeva/Sollers (2015), s 125. "Dieu est amour". "Au commencement était l'amour".
 161. Kristeva/Sollers (2015), s 131. "On rencontre quelqu'un, on sait tout de suite que c'est pour longtemps."
 162. Kristeva/Sollers (2015), s 136. "Dialogue à deux où une parité respectueuse et amoureuse à deux consiste à savoir qu'on est quatre."
 163. "Vi börjar vänja oss vid tanken att betrakta varje sexualhandling som en process i vilken fyra personer är inblandade. Vi kommer att ha mycket att diskutera i den frågan." Sigmund Freud i ett brev till C G Jung, citerat av Lawrence Durrell i inledningen till *Justine*. Romanen ingår i *Alexandriakvartetten*.
 164. Kristeva/Sollers (2015), s 145.
 165. Kristeva/Sollers (2015), s 145. "Il vécut, écrivit, aima."
 166. Kristeva/Sollers (2015), s 146. "... l'amour consiste à faire de la magie."
 167. Kristeva/Sollers (2015), s 146.
 168. Kristeva/Sollers (2015), s 156. "L'amour donne ce qu'on n'a pas à quelqu'un qui n'en veut pas."
 169. Kristeva/Sollers (2015), s 157.
 170. Kristeva/Sollers (2015), s 158. "... il ne résume que la danse ou la transe de la séduction amoureuse."
 171. Kristeva/Sollers (2015), s 157.
 172. Kristeva i tidskriften *Psychologies* (september 2015), s 74. "Nous souffrons aujourd'hui d'un manque de lien amoureux. Beaucoup compensent cette carence en investissant dans l'argent, ce qui conduit à la crise financière, ou dans le dogme, la religion, ce qui conduit au fondamentalisme." Min översättning.
 173. När det gäller Lena Andersson och hennes två senaste romaner som har kärleken som tema – *Egenmäktigt förfarande* (2013) och *Utan personligt ansvar* (2014) – förnekar hon inte detta faktum. Se Andreas Ekströms intervju med Lena Andersson från den 26/10 2013: www.sydsvenskan.se/kultur--nojen/nya-sidor-av-vass-penna/.
 174. Kristeva/Sollers (2015), s 145.

Litteratur

- Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Andersson, Lena (2014). *Utan personligt ansvar*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Barthes, Roland (1977). *Fragments d'un discours amoureux*. Éditions du Seuil, Paris.
- Carnevali, Barbara och Coccia, Emanuele (2014). "The Organized Freedom of Love: An Interview with Eva Illouz". *Diogenes* vol 61 (84-88), 2014 (dio.sagepub.com).
- Durrell, Lawrence (1961). *Clea*. Norstedts, Stockholm.
- Freud, Sigmund (1998). *Samlade skrifter av Sigmund Freud (S Skr V)* ("Sexualiteten"). Natur och Kultur, Stockholm.
- Freud, Sigmund (2003). *S Skr IX* ("Metapsykologi"). Natur och Kultur, Stockholm.
- Gay, Peter (1990). *Freud*. Bonniers bokförlag, Stockholm.
- Hipp, Dietmar (2008). "Gefährliche Liebe". *Der Spiegel* 11/2008.
- Illouz, Eva (2013). *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*. Daidalos, Göteborg.
- Johansson, Anders (2015). *Kärleksförklaring – subjektiveringens dialektik*. Glänta produktion, Göteborg.
- Johansson, Per Magnus (2014). *Psykoanalys och humaniora*. Daidalos, Göteborg.
- Kristeva, Julia/Sollers, Philippe (2015). *Du mariage considéré comme un des beaux-arts*. Fayard, Paris.

Stort tack till *Arches* redaktion och till Anders Holme.